

Libar otočkih čuda: korčulanski Milion Marka Pola u biofikciji Snežane Bukal

Peruško, Tatjana

Source / Izvornik: **Književna smotra : Časopis za svjetsku književnost, 2020, 52, 91 - 110**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:901109>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb](#)
[Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Libar otočkih čuda: korčulanski *Milion* Marka Pola u biofikciji Snežane Bukal

I. BIOFIKCIJA: NOVI ŽANR ILI NOVO IME ZA TRADICIONALNI ŽANR?

O biofikciji kao zasebnom proznom žanru počinje se pisati devedesetih godina prošlog stoljeća. Tu je kraticu za novi, postmodernistički tip biografske fikcije (*fiction biographique*), 1991. godine skovao francuski kritičar Alain Buisine.¹ Njom je označio promjene u poimanju biografskog subjekta i biografskog pisma, koje su, paralelno s obnovljenim zanimanjem za biografski i autobiografski žanr, nastupile nakon strukturalističkog otpora modelu autorske individualnosti, širenja poststrukturalističke predodžbe o raspršenom i decentriranom subjektu te ideje o tome da se subjektivnost uspostavlja upravo u jeziku.² Kratica se ubrzo uvriježila u frankofonoj i anglosaksonskoj kritici, uz različito poimanje njezina žanrovskog opsega. Dok se u frankofonom kontekstu termin rabi inkluzivnije, kao krovni pojam za različite i ne nužno romaneskne primjere prožimanja fikcionalnog i biografskog,³ predodžba o biofikciji u anglosaksonskoj kritici uglavnom oscilira između biografskog romana i njegove postmodernističke inačice.⁴

Utvrđujući granice biofiksijskoga žanrovskog polja iz kojega isključuje neke srodne, kako fikcionalne, tako i nefikcionalne žanrove,⁵ talijanski kritičar

Riccardo Castellana definira biofikciju kao “svaku pripovijest, najčešće u prozi, usredotočenu na neku stvarnu osobu koja se razlikuje od autora, a čiji se život opisuje u cijelosti ili u znakovitim isječcima” (Castellana 2013: 70). Bitno obilježena miješanjem “faktualnoga (biografskog) diskursa s tekstualnim obilježjima fikcije” (isto), koje se u biofikciji ostvaruje na tematskoj, formalnoj i/ili pragmatičnoj razini, biofikcija bi se, prema nekim tumačenjima, razlikovala od tradicionalne biografije⁶ u kojoj dominira faktualna usmjerenost pripovjednog diskursa. Iz primjera koji se navode u kritičkim pregledima proizlazi da termin “biofikcija” označava biografski tip fikcionalne proze koju karakterizira očita manipulacija u odnosu na biografsku građu, odnosno, povijesnog referenta, a ukoliko se pritom ističe fikcionalnost teksta i u prvi plan dovodi sam proces biografske rekonstrukcije, možemo govoriti o biografskoj metafikciji.⁷ U radikalnoj manipulaciji biografske činjenice koja se preispisuje, odnosno, zamjenjuje alternativnim podacima ili pričama, Castellana i drugi autori prepoznaju tipično obilježje postmodernističke inačice

prozne pripovjedne tekstove s fiktivnim likovima koji su lišeni referencijalnih elemenata. Polazeći od načina na koji se “prikazuje autor koji je predmet biografije”, različitim biografsko-autobiografskim kombinacijama pozabavio se Alessandro Iovinelli u uvodnom poglavlju knjige *L'autore e il personaggio: l'opera meta-biografica nella narrativa italiana degli ultimi trent'anni* (Iovinelli 2004: 19 i dalje).

⁶ I tom polju moguća su žanrovska račavanja. Tako Ina Schabert dijeli biografiju na fikcionalnu i faktualnu, odnosno, nefikcionalnu. Fikcionalnu biografiju, za koju autorica priznaje da nije uvijek lako razlučiva od biografskog romana (usp. Schabert 2017: 284), karakteriziraju postupci svojstveni romaneskom pripovijedanju, autoreferencijalnost pripovjednog diskursa i esencijalnost, to jest usredotočenost na bitna individualna obilježja konkretnog pojedinca u konkretnom povijesnom kontekstu, dok faktualna biografija, ugledajući se na pravila historiografske tradicije, teži drugoj vrsti koherentnosti, koja prvenstveno vodi računa o autentičnosti prethodno prikupljenih podataka. Schabert je, u skladu s novijim teorijskim spoznajama, svjesna da su oba modela biografske pripovijesti jezični konstrukti, no ipak smatra da postoji razlika u gradbenim postupcima i načelnoj usmjerenosti na estetsku koherentnost u fikcionalnoj, odnosno, na postojeće povijesne podatke u nefikcionalnoj biografiji. Usp. Schabert 2017: 284–298. O istoj problematici usp. i Middeke 2017: 313–328.

⁷ Usp. Nünning 2017: 368–369.

¹ U članku “Biofictions”, *Revue des Sciences Humaines (Le Biographique)*, br. 224, 1991, str. 7–13. Za povijest termina, žanrovska pravila i kritičke prijedore vezane uz žanr usp. članak “La biofiction. Teoria, storia, problemi”, Castellana 2015.

² Usp. poglavlje “Subject in/of to History and his Story”, u: Hutcheon 1989: 158–177.

³ Primjerice, Alexandre Gefen pod tim pojmom podrazumijeva “književnu fikciju u obliku biografije (život nekog imaginarnog lika ili imaginarni život stvarne ličnosti” (Gefen 2004: 305, prijevod moj), a primjeri koje pritom navodi uključuju i druge prozne vrste osim romana.

⁴ Usp. Middeke 2017: 313–328 i Lackey 2017: 1–15.

⁵ Od pripovjednih žanrova koje valja isključiti iz polja biofikcije, Castellana navodi tradicionalne i nove (pod)žanrove, poput klasične biografije i autobiografije, zatim noviji žanr autofikcije (*autofiction*) u kojoj je miješanje autobiografskog i fikcionalnog naglašenije, kao i inačicu biografskog romana (*fictionalized historical biography*) koja simulira strukturu biografije, pripovijedajući, međutim, o fikcionalnim likovima. Isključiti valja, smatra autor, i povijesni roman, kao i romane nadahnute povijesnim osobama koje, međutim, u romanu nose drugo ime, te naposljetku

fikcionalne biografije, odnosno, biografskog romana,⁸ proizašlo iz lingvističkog i retoričkog zaokreta u suvremenoj historiografiji,⁹ koji je urodio relativizacijom pojma istine u vezi s povijesnom pričom, to jest, potaknuo na preispitivanje tradicionalne ideje o historiografiji kao istinitom prikazu stvarnosti. Lubomír Doležel tumači tu naglašenu sklonost manipuliranju intrinzičnom fleksibilnošću koja historografskoj fikciji oduvijek dopušta miješanje fikcionalnih događaja i likova s povijesnim,¹⁰ a koja se u postmodernističkom razdoblju¹¹ razvija do apsolutne slobode (Doležel 2010: 87). Osobito je vidljiva u dje-

⁸ Takvo književno-povijesno uopćavanje valja shvatiti tek načelno, jer je manipuliranje biografskim činjenicama prisutno i u biografskim romanima iz ranijih razdoblja. Ističe to i sam autor, nudeći primjer *Hadrijanovih memoara* Marguerite Yourcenar. Usp. Castellana 2015: 73–77.

⁹ Nezaobilazna je u tom kontekstu Whiteova studija o tropološkim aspektima historiografske metode, odnosno o važnosti pripovjednih postupaka (*emplotment*) u konstrukciji historiografskog diskursa (White 1975). White u svom tekstu u prvom redu ističe važnost retoričkih, točnije, pripovjednih postupaka prilikom pretvaranja “kroničkih elemenata” u “historiografsku pripovijest”, odbacujući time shvaćanje prema kojemu je zadaća povjesničara “da objasni prošlost pronalazeći, utvrđujući ili razotkrivajući priče sadržane u kroničkim zapisima” (White 1975: 6, prijevod moj), za razliku od autora književnih fikcija koji svoje priče izmišlja. Valja napomenuti da White ipak uvida razliku između književne fikcije u kojoj nije moguće razlučiti neki prethodni slijed događaja (*chronicle of events*) od ispriповijedane priče (*story*), dok historiofraf polazi od “utvrđiva kaosa već postojećih događaja” iz kojega bira elemente buduće priče. Usp. White 1975: 6–7.

¹⁰ Doležel razlikuje fiktionalne entitete (*fictional entities*) od fiktionaliziranih (*fictionalized entities*), usp. Doležel 2010: 84. Potonje definira kao moguće parnjake entiteta koji pripadaju stvarnome svijetu. No baš kao i u prethodnim tekstovima, on i ovom prilikom upozorava da u ontološkom smislu razlike između fiktionalnih i fiktionaliziranih entiteta nema, jer i jedni i drugi pripadaju mogućem svijetu pripovjednog teksta. Usp. i Doležel 1998: 788–789. “Fiktionalizirane entitete” valja u tom smislu shvatiti u skladu s pretpostavkama semantike mogućih svjetova koja stvarni svijet ne poima kao predložak koji prethodi fiktionalnom, nego ističe gradbene i demijurške kompetencije potonjeg (usp. Doležel 1998: 790). Dakle, pridjev *fictionalized* ne bi smio podrazumijevati “prvenstvo” stvarnoga svijeta, kao ni fiktionalizaciju njegovih elemenata u mogućem svijetu pripovjednoga teksta, nego bi se morao razumjeti u okvirima neesencijalističke fiktionalne semantike i “međusvjetske” prirode svakog dovođenja u vezu fiktionalnih likova s izvantekstualnim elementima. Ako je na temelju istoimenosti ili prepoznatljivih obilježja i moguće govoriti o “parnjacima”, oni se teško mogu definirati kao “prototipovi” u užem smislu te riječi. Fiktionalni parnjaci aktualnih ili postojećih osoba mogu biti podvrgnuti radikalnim promjenama prilikom premještanja iz jednog u drugi svijet. No i u tom, baš kao i u suprotnom slučaju, valja imati na umu drugu Doleželovu napomenu: “U svijetu fikcije, povijesna je činjenica konstrukt” (Doležel 2010: 87; usp. i Doležel 1998: 17–20).

¹¹ O razlici između načina na koji tradicionalni povijesni roman miješa povijesne i fiktivne elemente te samosvjesne fiktionalnosti postmoderne historiografske metafikcije, koja denaturalizira povijest poimajući je kao prikaz, kao diskurzivnu praksu, konvencionalni sustav utemeljen na pripovjednim obrascima, i kao takav podložan stalnom preispisivanju, usp. Linda Hutcheon, poglavlja “Historicizing the postmodern: the problematizing of history” i “Historiographic metafiction: the pastime of past time”, u: Hutcheon 1989: 87–101, 105–123.

lima autora koji zagovaraju radikalno neesencijalističku semantiku, poigravajući se prepoznatljivim i svojstvenim obilježjima povijesnih ličnosti, događaja ili okolnosti, pri čemu ističu i stvaraju proturječja umjesto da ih prikrivaju, kako je to činio, primjerice, tradicionalni povijesni roman.¹² Za kritičare koji se bave biofikcijom radikalno odstupanje nije isto što i prikazivanje “drukčije istine”, što je pak temeljna strategija koja biografski roman dijeli od biografije. Pozivajući se, naime, na različite čitateljske sporazume što ih podrazumijevaju biografski roman i biografija,¹³ primjerice, da se od biografije očekuje što vjerniji i što precizniji prikaz života njezina subjekta, Michael Lackey ističe da biografski romanopisci nastoje predstaviti drukčiji tip istine u odnosu na biografie, iskrivljujući povijesne i biografske činjenice, no prvenstveno zato što su zaokupljeni tekstualnim aspektima, a ne istinitošću ispriповijedanog.¹⁴ Radikalniju je razliku u odnosu na faktualno usmjerenje kanonske biografije moguće zamijetiti u suvremenoj biofikciji: tako talijanska kritičarka Valentina Vannucci, preispitujući razlike između suvremenog biografskog romana, koji naziva biofikcijom,¹⁵ i tradicionalne biografije, naglašava da, za razliku od potonje, koja jasno razlikuje istinu od izmišljaja, te svoju biografsku pripovijest – koliko god bila subjektivna i tek jedna od mogućih – temelji na građi čiju objektivnost ne dovodi u pitanje, suvremena biofikcija i biografsku građu i izmišljene događaje i pojedinosti obrađuje kao ontološki istovrsne fiktionalne elemente koji isključuju kriterij vjerodostojnosti. Pritom, smatra ona, unatoč jasnoj spoznaji o diskontinuitetu između diskursa i onoga što ostaje izvan njega, o procjepu između stvarnosti i reprezentacije u koji se biografski subjekt upisuje, biofikijsko preispisivanje ne osporava referenta – povijesni predložak – nego promišlja o epistemološkoj ograničenosti tragova prošlosti, što proizlazi iz njihova ontološkog statusa, iz njihove fragmentarnosti. Stoga je u biofikciji uvijek riječ o konstrukciji, a ne o rekonstrukciji (usp. Vannucci 2011: 128–133). Drugim riječima, preispisivanje povijesti ne služi tome da ospori predstavljenu prošlost, nego da istakne njezinu neiskusivost, privremenost i

¹² Doležel se poziva na McHalea i poznatu studiju o postmodernističkoj prozi (usp. McHale 1987). Sličan zaključak, u kontekstu razmatranja o teorijskim modelima likova u proznom tekstu i njihovoj povezanosti s pojedinim proznim žanrovima ili književno-povijesnim paradigmatima, izvodi Uri Margolin, koji prepoznaje važnost bavljenja likovima u proučavanju postmodernističke proze upravo zbog eksplicitnog izokretanja naslijeđenih klišeja i općih mjesta u gradnji fabule (Margolin 1989: 9).

¹³ Za koju rabi nazive *biography* i *life writing*.

¹⁴ Usp. Lackey 2017: 9.

¹⁵ Premda autorica izijekom ne razlikuje klasični biografski roman od postmodernističke biofikcije, definicija, argumentacija i primjeri koje navodi upućuju na zaključak da pod biofikcijom poima noviji tip biografskog romana koji polazi od kanoniziranoga biografskog predloška, odnosno povijesne ličnosti, da bi ga revidirao i pritom dekonstruirao kanonske kategorije povijesti i identiteta. Usp. Vannucci 2011: 125.

nestalnost. Polazeći od biografski kanoniziranih identiteta, biofikcija računa s čitateljevim znanjem o povijesnoj građi kojom manipulira, a njezin etički potencijal očituje se upravo u pozivu na promišljanje povijesti iz motrišta sadašnjeg trenutka. Anakronizmi, kojima biofikcija nerijetko obiluje, jedan su od postupaka kojima čitatelja želi uključiti u proces interpretacije i potaknuti ga da osvijesti postupak kodifikacije povijesnog kanona, tako što će ga povezati i usporediti s odstupanjima u književnom prikazu. Ujedno se time obeshrabruje nekritičko poistovjećivanje s fikcionalnim svijetom. U odstupanju od povijesnog prototipa kao obilježju suvremene biofikcije kritika je prepoznala i važno obilježje biografskog modela postkolonijalne proze, za koju je to jedan od načina da podvrgne reviziji dominantne povijesne priče i da dekonstruira ključne ideologeme poput rase, civilizacije, napretka i dr.¹⁶

II. MARCO POLO KAO “PRAZAN OZNAČITELJ”

Le divisament dou monde (na talijanskom poznat kao *Il Milione*), djelo je što ga je, prema književno-povijesnom kanonu, mletački trgovac Marco Polo u genoveškoj tamnici, kamo je dospio nakon borbe između Venecije i Genove koja se odvila u blizini Korčule, izdiktirao kazivaču i piscu viteških romana na francuskom jeziku, Rustichellu iz Pise. Brojne filološke dvojbe predmet su višestoljetnih rasprava i studija o jeziku, sadržaju i strukturi zagubljenog izvornog rukopisa,¹⁷ a pogoduje im i množina prijevoda i inačica: u kritičkim izdanjima spominje se sto i pedeset rukopisa koji se čuvaju u talijanskim i europskim knjižnicama i arhivima.¹⁸

¹⁶ Usp. Carrascosa 2014.

¹⁷ Počev od samog naslova: zagubljeni je rukopis na italo-francuskom najvjerojatnije nosio naslov *Le divisament dou monde* (glagol “divisare” znači raščlambu i detaljni opis, a na hrvatskom se jeziku uvriježio prijevod *Opis svijeta*). Francuska inačica *Le Devisement du monde* bit će potom toskanizirana kao *Il divisamento del mondo*, a veliku će popularnost steći i alternativni francuski naslov *Livre des merveilles du monde*, u latinskom prijevodu *De mirabilibus mundi* (o konotacijama koje taj naslov pridružuje tekstu usp. Cicuto 1991). No ponajviše se u višestoljetnoj tradiciji uvriježio “nadimak” *Milione*, koji prema mnogim tumačenjima potječe od obiteljskog nadimka ili pak svojevrsna hipokoristika što su ga suvremenici nadjenuli samome Polu. Više o tome u nastavku.

¹⁸ O zagubljenom autografu te brojnim inačicama i prijevodima govori se u prvoj komparativnoj kompilaciji različitih rukopisa, što ju je 1928. uredio Luigi Foscolo Benedetto. Od novijih talijanskih priloga o povijesti rukopisa i filološkoj problematiki usp. osobito zbornik *I viaggi del Milione: itinerari testuali, vettori di trasmissione e metamorfosi del Devisement du monde di Marco Polo e Rustichello da Pisa nella pluralità delle attestazioni* (ur. Conte 2008) i drugo poglavlje knjige *Scritture di viaggio* (Bertolucci Pizzorusso 2011). Pregled različitih rukopisnih verzija sadržan je i u uvodnom dijelu talijanskog prijevoda (potpisuje ga spisateljica Maria Bellonci) najstarijeg poznatog italo-francuskog rukopisa, koji je po mišljenju mnogih najvjerniji izgubljenom

Kako je zapravo nastao izvorni tekst, je li doista nastao tako što je mletački trgovac kazivao svoja sjećanja s putovanja uzničkome sudrugu, romanopiscu iz Pise, na kojem je jeziku taj prvi rukopis napisan, koja je od poznatih inačica najbliža izgubljenom rukopisu, koje dijelove i aspekte teksta valja pripisati trgovcu/putniku, a koje priređivaču, odnosno, onome tko je tekst zapisao, koju je funkciju Polo izvorno namijenio svojoj *Knjizi čuda*, odnosno, *Opisu svijeta*, je li riječ o putopisu, trgovačkom priručniku, geografskom traktatu ili enciklopedijskom djelu – samo su neka od pitanja na koja polistička kritika već osam stoljeća nudi različite i često proturječne odgovore. Izrazito su eliptične povijesne informacije o životu Marca Pola: čini se da ih većina zapravo potječe iz samog *Divisamenta*, no neki od proučavatelja dovode u pitanje Polov boravak u krajevima koji su u tekstu, odnosno, u tekstovima opisani, primjerice u Kini.¹⁹ Zahvaljujući oskudnim povijesnim podacima, lik Marca Pola može se definirati kao “dvojako prazan označitelj”,²⁰ vlastito ime izrazito nestabilna identiteta te stoga pogodno za upisivanje, nadopisivanje i preispisivanje identitetskih kategorija. Polivalentni lik “Marca Pola zvanog Milione, ugledna i plemenita stanovnika Venecije” (Polo 1990: 43), kako ga pripovjedač predstavlja u trećem licu na početku *Milionea*, brojne će tumače tijekom višestoljetnih istraživanja potaknuti da ga zamisle i prikažu u različitim ulogama: kao putnika, trgovca, poslanika, istraživača, vješta diplomata, distancirana promatrača, etnografa, geografa, miroljubiva putnika,²¹ dužnosnika oboružana strpljenjem, pomnošću, vjerom i sjećanjem na Veneciju,²² “specijalnog iz-

izvorniku (usp. Della Valle 1990). Pregled osnovnih informacija o rukopisima i različitim izdanjima na hrvatskom jeziku može se pročitati u doktorskoj disertaciji *Marco Polo i njegov Le divisement dou monde (Opis svijeta): Fikcija i faksija u književnoj historiografiji* Željana Puljiz-Šostik (usp. Puljiz-Šostik 2015).

¹⁹ Usp. Jackson 1998. i Haeger 1978. Iz kritičkih pregleda proizlazi da su skepticizmu i preispitivanju književnopovijesnog kanona u vezi s *Milioneom* skloniji inozemni tumači, dok u talijanskoj kritici prevladavaju filološka istraživanja te rad na kritičkim izdanjima različitih rukopisa (usp. primjerice, Burgio i Eusebi 2008), kao i proučavanje Polova djela iz novih kritičko-teorijskih očista (usp. Vicentini 1992, Santoliquido 2015).

²⁰ Za tumačenje prema kojem je vlastito ime “prazan označitelj” kojim se subjekt ne može opisati niti jednom zauvijek može označiti ikoju identitetnu kategoriju, međutim, ono je važan element u kontekstu tvorbe identiteta jer se njime subjekt konstituira i ovjerava u pripadajućoj zajednici”, usp. Peternai Andrić 2014: 122–123.

²¹ Upravo ga tom definicijom nastoji razlikovati od Kristofora Kolumba Francesco Lamendola, pozivajući se na talijanskog novinara, pisca i sinologa Adriana Madara i niz predavanja pod naslovom *Marco Polo e l'Estremo Oriente nel Duecento*, održanih u okviru kolegija o latinskom humanizmu na Sveučilištu u Trevisu. Usp. accademianuovaitalia.it/index.php/storia-e-identita/storia-delfascismo/2990-colombo-e-marco-polo.

²² Tako ga predstavlja Giorgio Manganelli u poetičnom eseju o nastanku i nestanku Polove knjige, o liku Marca Pola i njegovu odnosu s tajnovitim Rustichellom, kazivačem viteških pjesama koji je skloniji opisima fantastičnih događaja i junačkih dvoboja nego li trezvenom opisu novoga svijeta. Usp. Manganelli 1981: 162–173.

vjestitelja” i preteču modernih antropologa.²³ U prošlom stoljeću Polov povijesni lik puno je puta poslužio kao predložak za dramske tekstove, televizijske serije, animirane i igrane filmove, stripove i likovna djela,²⁴ grafičke romane te pripovjedne tekstove različitih žanrovskih kombinacija i estetskih dosega.²⁵

²³ Posljednje dvije definicije pripadaju Umberto Ecu. U novinskom tekstu (Espresso, 28. studenog 1982) objavljenom povodom novog talijanskog televizijskog serijala o Marcu Polu, Eco u Polu prepoznaje prototip suvremenog novinara, specijalnog izvjestitelja i očevica, koji piše o onome čemu je osobno svjedočio, za razliku od čuvenog Mandevillea ili ostalih enciklopedijskih kompilatora. I sam Polo je, premda po naobrazbi i podrijetlu trgovac, a ne knjiški čovjek, doduše podlegao zabudama proizašlim iz imaginarija njegova vremena, pa tako primjerice u svojim putopisima ne dovodi u pitanje u postojanje jednoroga. Tvrdi da ga je osobno vidio na otoku Javi, osporava, međutim, legendu koju je Brunetto Latini ukratko izložio u svom *Tresoru*, opisujući metodu lova na jednoroge uz pomoć djevice. Usp. Eco 1985. i Latini 2007: 325.

²⁴ Usp. primjerice prikaze Marca Pola kao modernog turista na slikama suvremene autorice Nore Sturges (Sturges 2008. i <http://norasturges.com/marco-polo>).

²⁵ 1925. Eugene O'Neill piše kazališni komad *Marco Milions* (o tekstu usp. Cooperman 1989; Smith, Eaton Richard 1991), a između prvog holivudskog filma *The Adventures of Marco Polo* s Garryjem Cooperom (1938) do posljednjega Netflixovog serijala iz 2017. snimljeni su brojni televizijski serijali i TV filmovi te igrani filmovi o Marcu Polu. Jedan od prvih animiranih filmova australski je film *Marco Polo Junior Versus the Red Dragon* (1972). Liku Marca Pola posvećeno je i nekoliko grafičkih romana, među kojima nedavni *La via della seta* (2015) talijanskog autora mlađe generacije Marca Tabilia. 1925. irski romanopisac Donn Byrne piše roman *Messer Marco Polo*, a znamenitu romansiranu biografiju Marca Pola 1936. godine napisao je Viktor Šklovskij. Od kanonskih književnih djela koja tematiziraju Polova putovanja ili s njegovim tekstom uspostavljaju intertekstualni dijalog valja spomenuti Coleridgeov onirički sastavak “Kubla Khan” (1816) i Kafkinu kratku labirintsku pripovijest “Careva poruka” (1918), a oba će teksta Italo Calvino implicitno uključiti u bogatu intertekstualnu mrežu *Nevidljivih gradova* (1972), ispresijecanu epistemološkim i metaautopijskim promišljanjima Kublaja Kana i Marca Pola. Trajno zanimanje za lik mletačkog trgovca i njegove pustolovine potvrđuju i noviji pripovjedni tekstovi: Egmont Colerus, *Marco Polo, The Novel of two Worlds*; Garry Jennings, *The Journeyer*; Marilyn Sharp, *The Masterstroke*; te Paul Griffiths, *Myself and Marco Polo*. Žanrovski raspon u spomenutim primjerima seže od tradicionalne biografije do biografskog romana, od *fantasyja* i povijesnog romana do političkog trilera. O liku Marca Pola u književnim djelima više u: Filippi 1995. Talijanski esejist i prozni pisac Giorgio Manganelli u knjizi *Izmišljeni intervjui* (1975) zamišlja intervju s Marcom Polom koji sebe odbija definirati kao junaka, nudeći umjesto toga autoportret strpljivog trgovca i putnika, Odisejeva nasljednika. Popisu možemo pridružiti i zanimljivu kratku poemu *Rustichello*, u kojoj Antun Šoljan daje riječ Polovu “pisaru”, zavidnom na putovanjima i bogatstvu, te skeptičnom prema vjerodostojnosti Markovih sjećanja, kojima ipak pristaje podariti glas, uz nadu u osobni “put u veličinu, možda u besmrtnost” (Šoljan 1976: 45). Novijeg su pak datuma romani hrvatske književnice Jasne Horvat, *Vilikon* (2012) i *Vilijun* (2016), koje ona gradi kombinatoričkom metodom, tako što, između ostalog, u povijesni okvir Polova *Milijuna* umeće mitološke i povijesne sadržaje vezane uz slavensku mitologiju i hrvatsku povijest, prizivajući pritom geometrijsku strukturu Calvinovih *Nevidljivih gradova*.

III. MARKO POLO I NJEGOV KORČULANSKI LIBAR

Ko san ja? Negdi mora postojat trag mene od prin

Po mnogočemu specifičnu pripovijest o Marcu Polu donosi opsegom nevelika, ali po žanrovskoj, strukturalnoj i jezičnoj slojevitosti, poetičnom izrazu i epistemološkim obratima iznimno zanimljiva biofikcija Snežane Bukal²⁶ pod naslovom *Milion, Libar Marka Pola* iz 2006. godine. Knjigu je, kako čitamo u paratekstualnom prostoru, na korčulanski dijalekt “pripravio” Stipe Đivanović Đilato, izvorni govornik.

Autodijegetsku pripovijest o Polovu životu mogli bismo, u skladu sa spomenutom tipologijom Riccarda Castellane, definirati kao autodijegetsku biofikciju koja se prema povijesnome parnjaku i literarnom predlošku odnosi i kao dopuna i kao nadomjestak.²⁷ Nadomjesni ili alternativni, a ujedno i dopunski aspekt Polove biografije u knjizi sastoji se, naime, od biografskog dodatka povezanog s malo poznatim dijelom života povijesnog Pola – djetinjstvom. Naime, u *Milionu, Libru Marka Pola* protagonist pripovijeda o sebi i o svom odrastanju u Korčuli, gradu koji se u nekim našim povijesnim izvorima²⁸ te osobito u novijim tekstovima hrvatskih autora²⁹ spominje kao mogući rodni grad obitelji Polo. Dok je dalmatinsko podrijetlo obitelji Polo pretpostavka koju možemo pronaći u talijanskim enciklopedijskim člancima i starijim kritičkim izdanjima *Milionea*,³⁰ Markovo

²⁶ Snežana Bukal rođena je 1957. godine u Beogradu, gdje je diplomirala opću književnost. Neko je vrijeme živjela između Amsterdama i Korčule, a danas živi u Korčuli. Njezini književni tekstovi (romani, pripovijesti i priče za djecu) prevedeni su na mnoge jezike. Knjiga *Milion, Libar Marka Pola* objavljena je 2006. godine u Zagrebu.

²⁷ Nadomjesni (supstitutivni) karakter tog modela biofikcije ogleda se u alternativnom ili kontrastivnom odnosu prema biografiji povijesne ličnosti, koju osporava ili parodira, stvarajući “mogući svijet koji je alternativan u odnosu na stvarni svijet, ali je s njime povezan” (Castellana 2013: 87, prijevod moj). Za razliku od njega, dopunski karakter – što ga Castellana pripisuje uglavnom predpostmodernističkom tipu biofikcije – očituje se u dodavanju fiktivnih događaja ili likova u namjeri da se popune neizbježne dokumentarne praznine prisutne u svakoj biografiji, odnosno, da se imaginacijom dopuni ono što je prešućeno u izvorima (isto: 85).

²⁸ Riječ je o novinskim napisima iz *Zore dalmatinske* (1844) i *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske* (1845. i 1846) cit. u Vujanović 2008: 275.

²⁹ Za pretpostavke o hrvatskom, napose korčulanskom podrijetlu Marca Pola, usp. tekst Vladimira Depola u zborniku *Marko Polo i istočni Jadran u 13. stoljeću* (Depolo 1995) te bibliografske podatke u knjizi *Lucidar Marka Pola* (Vujanović 2008). Usp. i Pavešković 1998 i Janeković Römer 2005.

³⁰ Primjerice, u izdanju koje je uredio Lodovico Pasini i objavio ga 1847. godine. Izdanje je dostupno na adresi https://archive.org/stream/bub_gb_zhWLHSTt58C/bub_gb_zhWLHSTt58C_djvu.txt. Drugdje se preciznije spominju šibenski ili korčulanski korijeni: primjerice, u djelu *Di Marco Polo e degli altri viaggiatori veneziani più illustri* iz 1858. Placido Zurlo spominje Šibenik kao grad iz kojega potječe obitelj Polo. Usp. <https://www.e-rara.ch/zut/content/pageview/3826206>.

odrastanje u Korčuli – kao jezgra fikcionalne pripovijesti, lingvističkoga izbora i lirskoga nadahnuća u *Libru* – revizionistički se odnosi prema talijanskome književno-povijesnom, odnosno biografskom kanonu. Uokvirena autodijegetska pripovijest podijeljena je na dva dijela: prvi nosi naslov *Milion* i u njoj pripovjedač Marko Polo u poznoj dobi kombinira autobiografska sjećanja s različitim spoznajama, kojima podučava unuka Floriana, Bellelina³¹ sina. Potaknut unukovim pitanjima, Polo se prisjeća vlastitog djetinjstva i dnevnika što ga je pisao u djetinjstvu provedenom “u Gradu” (ovdje antonomazija za grad Korčulu), te tako uvodi drugi dio knjige, naslovljen također antonomastički: *Libar*. Polov se *Libar* sastoji od dnevnika zapisa koje je pripovjedač napisao u dobi od dvanaest godina, između ljeta 1266. i zime 1269. godine, prije nego što će se s ocem i stričevima zaputiti prema Veneciji.³² Završno poglavlje u knjizi kružno se vraća okvirkome vremenu ostarjelog Marka, a definirano je nadnevkom “Venecija, 18. prosinca 1323. godine”.

Milion Snežane Bukal žanrovski je složeno djelo. Sastavljeno je od pripovjedačevih autobiografskih sjećanja u prvom dijelu knjige, te dnevnika zapisa, različito datiranih, u drugom. Uokvirena struktura autodijegetske pripovijesti obuhvaća, dakle, dva različito datirana (djetinjstvo/starost) i strukturirana (autobiografska sjećanja/dnevnik) memorijalistička isječka. Unatoč vremenskome rezu među njima, veza između dviju spoznajnih i egzistencijalnih perspektiva uspostavlja se analogijom između parova odrasli–dijete, odnosno, učitelj–učenik u dvjema knjigama. Dvije knjige ispisane su iz različitih egzistencijalnih i spoznajnih očista, koja određuju ritam i način autodijegetskog pripovijedanja. Primjerice, autobiografska sjećanja u prvom, memorijalističko-didaktičkom dijelu knjige, križaju se s elementima tradicionalnih žanrova kao što su lucidar, legenda, traktat, anegdota i kronika, kombinirajući različite vrste znanja: filozofsko, znanstveno, religijsko, geografsko, lingvistič-

ko, historiografsko, mitološko, književno, prirodno-znanstveno i druga. Drugim riječima, u Markovu autobiografskom lucidaru s osobnim, privatnim sjećanjima na obiteljske prizore i životu u Gradu i na Otoku, isprepleću se mitološke i povijesne pripovijesti poput onih o nastanku Rima i Kostantinopola, o trojanskim ratovima, o osnutku i povijesti Korčule te pojedinim aspektima života u srednjovjekovnoj Korčuli, kao što su politički odnosi s Venecijom, ali i ratovi između Genove i Venecije, opasnost od gusara i drugih kopnenih i morskih sila,³³ zatim trgovina, jezici, zakoni, nameti te gradska arhitektura. Neke od tih tema nude se, ali iz obrnuta očista i glasom dječjeg autodijegetskog pripovjedača koji tek uči spoznavati svijet oko sebe, u *Libru*, korčulanskim dnevnikačkim zapisima iz Markova djetinjstva.

Premda bitno različita, s obzirom na odmak od kanonskoga predloška, strukturalna, semantička i diskurzivna stratifikacija *Miliona* kao da zrcali žanrovsku stratifikaciju³⁴ Polova *Divisamenta*. Potonji, kako je općepoznato, sadrži povijesne i geoetnografske ulomke, opise egzotičnih istočnih krajeva (*mirabilia*), pustolovne ulomke tipične za epove ili viteški roman, elemente srednjovjekovnih kraćih oblika poput legende i egzempluma, kao i autobiografsku naraciju, a svi spomenuti diskursi i oblici sadržani su u traktatu koji nije moguće svesti na puki trgovački priručnik.³⁵

Znaš šta je najveći štrigin kotal? Neznanje!

Didaktičko-divulgativni karakter Markovih sjećanja priziva lucidar, srednjovjekovni žanr koji se u Italiji pojavio u 12. a proširio osobito nakon 13. stoljeća. Riječ je o knjižici sastavljenoj od spisa strukturiranog u obliku dijaloga između učitelja i učenika, odnosno, slijeda učenikovih pitanja i učiteljevih odgovora o teološkim i drugim temama.³⁶ Riječ je, međutim, o dijalogu koji ne pretpostavlja sučeljavanje argumenata i raspravu, nego jednosmjerno prenošenje znanja s učitelja na učenika. Polova zbirka znanja u Bukalinoj fikciji poprima pak oblik krnjeg dijaloga ili pseudodijaloga, u kojemu se pripovjedač obraća odsutnom ekstradijegetskom adresatu. Pitanja i odgovore odsutna mladog sugovornika, autodijegetski

³¹ Bellela je, prema povijesnim izvorima, jedna od triju Marcovih kćeri: druge su dvije Fantina i Moretta. O njima čitamo u jednom od prvih iscrpnih komentara Polove knjige, iz pera kroničara Giovannija Battiste Ramusia, koji je oko 1553. rekonstruirao i redigirao različite inačice *Milionea* te ih objavio kao dio opsežne putopisne zbirke *Navigazioni et viaggi* (1559). Ramusiov tekst danas je dostupan u digitalnoj inačici, u obliku hiperteksta: <http://virgo.unive.it/ecf-workflow/books/Ramusio/main/index.html>. Brojni tumači, a među njima i Henry Yule, prenose Ramusiovu informaciju o obitelji Polo. Usp. *Introduction*, u: *The Travels of Marco Polo: The Complete Yule-Cordier Edition*, Dover Publications, New York 1993, str. 71–76.

³² Iz podataka koje čitamo u prvim poglavljima Polova *Milionea* razabire se da je Marku bilo petnaest godina kad su se otac i stric vratili s putovanja, a osamnaest kad su ga povelj sa sobom na prvo putovanje u Kinu. Datumi kojima je uokvirena fabula Bukaline biofikcije uklapaju se u vremenski okvir povijesnih podataka, a u prvom dijelu *Milionea* pripovjedač Polo u jednoj rečenici sažima “obiteljsku pretpovijest”, očev i “dundov” boravak u Carigradu te u Kanovu carstvu (usp. Bukal 2006: 49).

³³ Marko, između ostalog, objašnjava odluku da se Korčula prikloni Mletačkoj Republici, definirajući je kao manje zlo, s obzirom na političke pritiske i opasnosti (Dubrovnik, “brđani Nemanjići”, Kačićevi “pirati s Neretve”, Đenovezi). Usp. isto: 42.

³⁴ O višeslojnoj heterogenosti srednjovjekovnog materijala koju je teško obuhvatiti načelima i kategorijama suvremene genologije usp. Zlatar 1991.

³⁵ Premda su neka novija tumačenja istaknula upravo “tehničke” aspekte *Milionea*: tako Enrico Vicentini (Vicentini 1994) traga za elementima nautičkog priručnika (tzv. “portolana”), dok se “vojnimi” aspektima, primjerice, bavi članak Vita Santoliquida (Santoliquido 2015).

³⁶ O odnosu učenika i propovjednika usp. Robecchi 2017: 9.

iskaz prenosi, naime, bilo kao fragmentarne replike upravnoga govora popraćene pripovjedačevim komentarom i narativnim segmentima u drugom licu jednine, bilo kao dvoglasne izjave u slobodnom neupravnom govoru:

Kako izgleda stepa? Stepa sliči na zeleno more u valovima. (Bukal 2006: 9)

Slušaj kako je jedan čovik iz Asuana u Egiptu, Eratosten... znaš mu reć ime? E-ra-to-sten, slušaj kako je on primiri svit i to sedeći u svojoj kamari u Aleksandriji i služeći se samo svojom glavom, peron, papiron i ničim više. (...) Di smo mi? Mi smo evo ode di je ova zvizdica. (...) Razumiš? Ne. Ma, nema veze. Razumi je Eratosten za sve nas. (Isto: 22)

Elementi usmenosti u Markovu pripovijedanju, s naglašenom fatičkom i konativnom funkcijom didaktički intoniranih formula, motivirani su obiteljskim odnosom pripovjedača i njegova naslovljenika te iskaznim kontekstom koji opravdava učestala pripovjedačeva obraćanja naslovljeniku:

Strašiš li se ti Florijane Boga? E dobro je ako je tako. A smrti? Ne znan ni ja. (Bukal 2006: 12)

Prin misec dana dok smo se šetali pita si me, tek tako, iznenada: “Nono, a kako je bilo prin?” Kada prin? “Pa prin, prin svega, prin tvojih putovanja, kad si bi dite ki ja? Di si tada bi? U našoj kući?” Onda se to pitanje vrtilo u meni danima i ja san sa čuđenjem otkri kako uopće ne znan na to pitanje odgovorit. (Isto: 16)

Ja san star čovik, Florijane moj. Moje misli paraju duranu. Jesi li kago ču za duran? Nisi, znan. To ti je jedna čudna makina koja izgleda ki niki tub što na oba kraja ima stakla. (Isto: 20)

Koliko san ja postola potroši? Ne znan više ni sam Florijane. Puno. (...) Imaš rupu u postolu? Di? Očemo ić sutra kupit nove postole? (Isto: 22)

Crpeći poticaj iz lucidarske tradicije, Polova se pseudodijaloška korčulanska biofikcija upisuje među djela nadahnuta srednjovjekovnim *Milioneom*³⁷ koja se, svako na svoj način, ugledaju na model polivokalnosti³⁸ ponuđen u Polovu “izvorniku”. U potonjemu

se, naime, izmjenjuju autodijegetsko i heterodijegetsko pripovijedanje te iskazi dvaju pripovjednih *ja* – mletačkoga *auctora-dictatora*, kojemu se najčešće pripisuje didaskalijsko-informativni registar, i pizanskoga *auctora-scriptora*,³⁹ zaduženog za povijesno-pustolovne elemente. U korčulanskom su *Milionu*, međutim, i fragmenti pustolovnih prizora i povijesne anegdote, i sva druga znanja iznesena u mikropričama koje se nadovezuju jedna na drugu prema asocijativnoj logici sjećanja, povjerena autodijegetskoj naraciji, koja je do te mjere obilježena apelativnim intervencijama pripovjedača, odnosno, njegovim obraćanjem intradijegetskome naslovljeniku, da se postiže dojam izrazite usmenosti teksta⁴⁰ te tjelesne prisutnosti⁴¹ i iskaznog subjekta i primatelja njegova pedagoško-autobiografskog monologa.

Alfa od jezika je: ima ih raznih

Lingvistički aspekt *Divisamenta* trajni je izazov za filologe, s obzirom na složenost tog specifičnog hiperteksta⁴² čija se nestabilnost očituje na svim razinama, u prvom redu zbog nedohvatljivosti autografa (izvornog primjerka spisa) ili idiografa (rukopisa napisanog pod autorovim nadzorom),⁴³ a potom zbog brojnih prijevoda, inačica, prijevoda i prerada na različitim jezicima. Na tu jezičnu nestabilnost i raznorodnost, koja je obilježila povijest Polova putopisa, autorica *Miliona*, *Libra Marka Pola* kao da se željela nadovezati izabranim pripovjednim jezikom: umjesto standardnog jezika izabrala je korčulanski dijalekt kao primarni karakterizacijski i kontekstualizacijski okvir Polova autodijegetskog pripovijedanja. Osim toga, osobito u prvom dijelu knjige (*Milion*) pripovjedač izrijeком tematizira specifičan lingvistički kontekst otočkoga svijeta: primjerice, plurilingvizam svojstven korčulanskoj trgovačkoj zajednici, u kojoj, uz službene jezike – mletački i narodni (“naški”) jezik – na ulicama i trgovima odjekuju grčki, njemački, turski, sicilijanski i ostali jezici trgovaca. Nadalje, Polo u

³⁹ Za oba termina usp. Bologna 1987: 185.

⁴⁰ Naglašavajući važnost usmene prirode srednjovjekovne “književnosti”, Paul Zumthor rabi termin “glasovnost”, te popisuje stilske postupke i obilježja koja proizlaze iz specifične iskazne situacije govorenog teksta te strategija kojima se služi. Usto ističe i aspekt tjelesnosti, gestualnosti, koji doprinosi dramatizaciji diskursa. Kad je riječ o proznom pripovijedanju, Zumthor spominje, primjerice, postupke u službi fatičke i konativne funkcije: obraćanja publici, digresije, opravdanja, retorička pitanja, shematičnost i dr. Usp. Zumthor 1984: 88.

⁴¹ Premda je termin “tjelesnog *ja*” kojim Stanzel označava pripovjedača u prvom licu i njegovu tjelesnu prisutnost u svijetu likova podložan prigovorima, moguće se njime poslužiti u ovom slučaju, s obzirom na (pri)kazivački učinak monologa. Usp. Stanzel 1992.

⁴² O nestabilnosti koja proizlazi iz suradnje autora (Pola) i priređivača (Rustichella) te uopće o njihovim ulogama usp. Lamer 1999: 46–67.

⁴³ Usp. Barbieri i Andreose 1999: 28, 60.

³⁷ Pseudodijalogizam u *Nevidljivim gradovima* Calvino, primjerice, postiže tako što dvojicu protagonista okvirne “radnje” – Marca Pola i Kublaja – pretvara u zamjenjive personifikacije ključnih epistemoloških i drugih čvorišta, napuštajući izvornu raspodjelu uloga između mletačkog poslanika i tatarskog vladara. U romanu *Messer Marco Polo* Donn Byrne pribjegava strukturi uokvirene, hipodijegetske pripovijesti, da bi stvorio iskaznu situaciju u kojoj ekstradijegetski pripovjedač postaje adresatom naracije kojom irski bard prepričava putovanja Marca Pola. Giorgio Manganelli Pola pak zamišlja kao sugovornika u imaginarnom intervjuu, u kojemu, uz Polov lik, sudjeluje i Odisej, putnik nad putnicima. Usp. Manganelli 1997.

³⁸ Vito Santoliquido ističe da spomenute iskaze, odnosno registre, nije uvijek moguće precizno razlučiti. Polistička kritika Polov *Opis svijeta* uglavnom definira kao kombinaciju referencijalnih i fikcionalnih elemenata. Od opsežne kritičke bibliografije na temu morfologije *Milionea* upućujem ovdje na Ciccuto 1991, Santoliquido 2015, te Bertolucci Pizzorusso 2011.

prvoj knjizi svojega naslovljenika podučava lingvističkim pojavama koje su i danas aktualne, premda su o njima raspravljali već u antičko doba. Tako u jednoj od svojih lingvističkih poduka Polo Florijanu prenosi lekciju koju je i sam svojedobno usvojio od učitelja Petrusa⁴⁴ tijekom djetinjstva provedenog u Korčuli, a tiče se razlike između onoga što danas obilježavamo strukturalističkim pojmovima *langue* i *parole*, s posebnim osvrtom na pojavu “idioleta”:⁴⁵

Alfa od jezika je: ima ih raznih. A beta je: isti jezici postanu mnogi kad kroz mnoga usta prolaze. Tako govori Petrus. Nema dvoje što isto govore. Svaki jezik u justima drugog čovika uvijek je malo drugačiji. To je tako otkad je razrušena velika kula babilonska. A jopet, svi se Florijane, nekako razumimo. (Bukal 2006: 36)

Drugo Polovo sjećanje opisuje pojavu koju je još Aristotel definirao u *Organonu* (u poglavlju “Kategorije”): riječ je o semantičkoj homonimiji, takozvanim “lažnim prijateljima”, odnosno, parovima riječi koji su oblikom isti ili srodni, a značenjski različiti. Prenoseći Florijanu vlastita “jezikoslovna” promišljanja i lekcije usvojene u dječjoj dobi, Polo zalazi i u područje odnosa između riječi i stvari te granice između gramatike i logike, a čitatelju prepušta da evangeoske poruke iz Petrusovog nauka upotpuni suvremenim teorijskim spoznajama:⁴⁶

Znaš ča je mene bunilo kad san bi dite? To što iste stvari mogu imat drugo ime u drugemu jeziku, a različite stvari digod isto ime u dva jezika. Kad Grk načini križ on misli 600, a Latin 10. Kad Grk reče beta misli na drugo slovo svoje alfabete, a Latin misli na ciklu. Kad Grk reče lege! reče ti čitaj! Kad ti Latin reče lege! reče ti da ništo skupiš. Petrus je voli satima čakulat o jezicima ričima i stvarima. Jedanput mi je reka kako sve što oko vidi ili um zamisli, cili svit, možeš objasniti ričima, ali riči ne možeš objasniti ničim osim jopet ričima. (...) Ta nauka se zove gramatika. Kad hoćeš naučit je li ričima rečeno točno ili ne, je li te vodi razum, ta nauka je logika. A to što ste čak i vi dičji tovari u stanju gramatiku i logiku koristit ko što dišete, e to je duh Božji u vama. Rič je Božja. Zapanti to i ne koristi olako dar dat ti. (Bukal 2006: 37)

⁴⁴ Čije bi ime moglo upućivati na povijesni lik korčulanskog humanista Nikole Petrovića, poznatog pod latiniziranim imenom Petrus, iz druge polovice 16. st. (spominje ga, primjerice, Foretić 1980: 111).

⁴⁵ Sam termin u lingvistici se pripisuje Blochu (1948), no u enciklopedijama i lingvističkim izvorima navodi se da je pojavu opisao Paul 1880, govoreći o lingvističkoj diferencijaciji. Usp. Arcangeli 2007: 99.

⁴⁶ Za obje Petrusove tvrdnje: “da sve što oko vidi ili um zamisli, cili svit, možeš objasniti ričima” i da “riči ne možeš objasniti ničim osim jopet ričima” mogli bi se pronaći brojni primjeri rasprava i razrada u različitim odvajecima filozofije i napose filozofije jezika, koji se bave odnosom jezika i svijeta (od Humboldta, Cassirera, Heideggera, Benjamina, Gadamera, do Wittgensteina i drugih) te ostalim disciplinama koje se bave jezikom, značenjem, označavanjem, označivosti i srodnim kategorijama (od strukturalne lingvistike do poststrukturalističkih teorija i semiotike).

Ja san cili život negdi bi i bi san uvik drugi

Srednjovjekovni lucidar je “priručnik za divulgovativnu teologiju, svojevrсни katekizam namijenjen nižem svećenstvu kako bi se pospješilo usvajanje i širenje obuhvaćenih sadržaja” (Robecchi 2017: 9). Osim teoloških doktrina, lucidari su sadržavali i spoznaje iz drugih znanosti, osobito astronomije i geografije. U odnosu na tradicionalni lucidar, u didaktičko-divulgovativnoj građi koju Marko prenosi unuku u prvom dijelu *Miliona* ne samo da dominira svjetovna perspektiva, nego su egzemplarne priče i anegdote koje pripovijeda često povod za propitkivanje kanoniziranih spoznaja, uključujući religijske doktrine. Mletački trgovac i putnik korčulanskog podrijetla izlažući svoja znanja uspostavlja specifičan didaktički lanac: osim spoznaja koje su do njega stigle u pisanom obliku,⁴⁷ te onih što su mu ih u dječjoj dobi usmenim putem prenosili Don Marko i učitelj Petrus – likovi koji utjelovljuju dva komplementarna pedagoška, epistemološka i ideološka modela – Marko unuku, naime, prenosi i vlastite nedoumice i zablude iz djetinjstva. Pritom pribjegava unutrašnjoj fokalizaciji, kao postupku tipičnom za autodijegetsko pripovijedanje, izmjenjujući dječji pogled pripovijedanog *ja* s pogledom odraslog pripovjedača te se često u svom monologu izriječkom osvrće na taj epistemološki raskorak između dviju spoznajnih situacija, nudeći brojne primjere naknadno, u zreloj dobi, ispravljenih pogrešaka, zabluda i predrasuda. Homogenizirajuće predodžbe o “divljim istočnjacima”,⁴⁸ kakvima je bio izložen u djetinjstvu, budući mletački trgovac i putnik dekonstruirat će pozivajući se na vlastito životno iskustvo, o kojemu svjedoči katkad izravno tematizirajući i tumačeći civilizacijske razlike, a katkad implicitno relativizirajući vrijednosne sudove kulture kojoj i sam pripada, i to tako što navodi podudarne običaje i ponašanje u dvjema binarno suprotstavljenim semiosferama.⁴⁹ Tako se već u prvom poglavlju knjige sjećanja, dok unuku opisuje žrtvene obrede u tatarskih plemena, prisjeća sličnog obreda kojemu je prisustvovao u djetinjstvu:

Tengri Kajra-kan reču Tatari kad se sretnu, Tengri gospodar neba. Prinose mu na žrtvu crnog konja. Ja se sićan kad san bi dite slično san vidi na momemu Otoku. Tamo su na veljun žrtvovali vola da lozje i masline dobro rode. Poklade u moje None su bile drugačije nego ode u Veneciji. Ja ih baš nisan voli. Svi su se maškarali ki vukovi, pasi, jarci. Onda bi jedna od tih

⁴⁷ “Kako to znan? Pa lipo, piše u knjigan” (Bukal 2006: 21).

⁴⁸ “Zna san ko su Kazari, Pečenezi ili Bulgi i di žive. Čakulali su o njima judi u betuli. Najviše san se straši Bulga, jedanput san ču kad je don Marko reka Petrusu kako mu je neki mornar reka da su Bulgima majke skitske štringe, a očevi demoni iz azijskih pustinja” (Bukal 2006: 45).

⁴⁹ Pojam “semiosfera” preuzet je od Lotmana i označava semiotički kontinuum, odnosno ograničen makrosemiotički kontekst. Usp. Lotman 1990.

beštija velikin mačen jednin zamahon ruke osikla volu glavu, a krv bi šiktala na sve strane. Ja san to gleda iza Nonine kotule, tresla san se i ništa nisan razumi... (Bukal 2006: 11).

Sažimajući iznimno životno iskustvo, Marko nudi i druge simetrične primjere univerzalne ljudske sklonosti homogenizirajućim heteropredodžbama i predrasudama o Drugom⁵⁰ u različitim civilizacijskim zajednicama:

Bože dobri, koliko san čudnih vladara ja kuntra! Divjih, za ne poželit ni u snu vidit. Ali, ne zaboravi to nikad, i dobrih, plemenitih judi. Ode u Veneciji, Latini sve neviričke zovu Mori, bili oni bili ili crni, Bulgi, Tatari s Volge, Azeri, Dungan, Kirgizi, Komi, Tajiki ili Turkmeni, bili iz Afrike ili iz Azije, muhamedanci ili oni što se klanjaju idolima. A ni Mori nisu boji, oni sve nas ode po Evropi zovu Franji, kako su čuli od Grka. (...) Mi ode rečemo kako Mori čine strašna zla i ne straše se ni Boga niti smrti. Ala da! A ja govorin Florijane, zlo čine svi vladari što Boga dobrog slave javno a vragu i idolskom bogu Marsu služe tajno. Ne, ne Florijane nismo ni mi još zaboravili svoje idole poganske. (Bukal 2006: 23)

Naglašeno tolerantan u pristupu drugim kulturama i sklon relativiziranju stereotipa, protagonist korčulanske biofikcije preispituje i nadograđuje jedan od važnih aspekata općeprihvaćene predodžbe o mletačkom trgovcu i suautoru *Divisamenta*. Ideološku matricu Polova putopisa, priručnika i geografskog traktata polistička kritika istraživala je osobito tijekom 20. stoljeća,⁵¹ uglavnom ističući znanstvenu neutralnost,⁵² zatim distanciranu tolerantnost⁵³ te impersonalnu jednostavnost Polovih opisa, no neki su tumači prepoznali utjecaj religije i političkih okolnosti na izbor i obradu motiva, osobito vjerskih (u prvom redu misli se na odnos prema islamskoj religiji⁵⁴), u Polovu *Divisamentu*. Općenito gledajući,

mletački se trgovac i putnik doživljava kao uravnoteženi kršćanin koji drugim religijama i poganskim kultovima (idolatrijama, kako ih često naziva) pristupa s opreznim zanimanjem, ali i čvrstom vjerom u nadmoć kršćanske vjere.⁵⁵ Premda je, za razliku od pripovjedača *Divisamenta*, Polov lik u biofikciji Snežane Bukal, programatski usredotočen na vlastito ishodište, a ne na opis novoga svijeta koji je pohodio na putovanjima, on i u sferi lokalnog i regionalnog pronalazi građu za binarne podjele (mi/oni, ja/drugi) uobičajene za društvenu zajednicu.⁵⁶ Bukalin ih protagonist relativizira, a proces relativizacije prikazuje kao rezultat iskustva i susreta s drugim kulturama. Pritom se njegovo očište mijenja u skladu s različitim iskustvima pripovjednog i pripovijedanog ja:

Možda su svi došli odnekud. Nekad davno Laura reče kako su naši stigli odande – i pokaže rukon negdi pu kraja. Mi u Gradu smo bili naši. To su i oni sa sela po Otoku. A svi drugi su bili drugi. Ja san cili život negdi bi i bi san uvijek drugi, osim kad san bi dite u mom Gradu. Drugi su bili svi oni što odnekud dođu, budu u Gradu i pođu. Neki se vrata, neki nikada više. Neke puste uč, neke ne. (Isto: 38)

Važno je, naime, obilježje Bukalina autodijetskog pripovjedača da on svome adresatu prenosi ne samo znanje, nego i model kritičkog preispitivanja usvojenih znanja kao ključan spoznajni model kojemu se osobno priklonio tijekom odrastanja i života provedenog “negdi”, kao “uvik drugi”. U ulomku koji slijedi taj je model pripisan onom spoznajnom autoritetu s kojim će se pripovjedač tijekom života izrijetkom poistovjetiti:

Don Marko je nas dicu uči kako tamo di je Božje tilo palo dobro žito niče. A tamo di je Božja krv potekla, dobro vino teče. I ja san mu virova. U to vrime bi san

tome kako je Hasan ibn al-Sabbah u 12. stoljeću iz tvrđave Alamut u današnjem Iranu predvodio ismailitsku sljedbu, radikalni ogranak šijita, poznatu pod imenom Asasini, stečenom zahvaljujući organiziranim političkim ubojstvima. Lincoln ističe da je Marco Polo do podataka mogao doći i čitajući pisane izvore, no smatra da su na njegovu i Rustichellovu obradu konvencionalnih motiva o muslimanskom vođi utjecale legende. Uspoređujući pojedinosti (etimološko tumačenje imena grada Mueelete, Hassanovo manipuliranje mladićima, odnosno, budućim ubojicama – teroristima – uz zloporabu opojnih sredstava, suptilno isticanje analogije između strahopoštovanja koje sljedbenici iskazuju klanjajući se pred vladarom i klanjanja pred prorokom Muhamedom i dr.) u pripovijesti o Starcu s planine u različitim rukopisima *Milionea*, autor dolazi do zaključka o Polovoj nesklonosti islamskoj religiji, a objašnjava je političkom napetošću između kršćanske zajednice i islama. Iz istog se razloga iz obrade lika mongolskog vladara dade iščitati ideja o potencijalnom ratnom savezniku. Usp. Lincoln 2006: 247–259. Neprijateljski odnos prema islamu, no više iz političkih nego teoloških razloga, izrijetkom spominje i Maria Bellonci u već spomenutom uvodu (Bellonci 1990: 41). O Polovu odnosu prema drugim religijama usp. i Gaunt 2013: 113–172.

⁵⁵ Tako u uvodnoj bilješci izdanja iz 1982. piše Maria Bellonci. Usp. Bellonci 1990: 41.

⁵⁶ Usp. poglavlja *Barbarstvo i civilizacija* i *Kolektivni identiteti*, u: Todorov 2009.

⁵⁰ Pojam “heteropredodžbe” preuzet je iz imagološke kritičke terminologije, usp. Leerssen 2009: 83–97.

⁵¹ Od bogate bibliografije na temu Polova odnosa prema religiji i politici nezaobilaznom se i dalje smatra studija Leonarda Olschija, *L'Asia di Marco Polo* (Olschki 1958), a od novijih priloga usp. Ciccutto 1987, Lincoln 2006, Burgio 2005.

⁵² “... posve hladno, kako običava kad izlaže o običajima koje dobri kršćani smatraju pomalo neobičnim, on bilježi da je u njih slab osjećaj za moral i da se jednako žene rođakinjom, maćehom ili bratovom suprugom” (Eco 1982, prijevod moj).

⁵³ Usp. Tucci 1954. O drukčijim primjerima tematiziranja “nevjernika” kod nekih drugih autora (osobito Giovanni Villani, Antonio Pucci) iz 13. i 14. stoljeća usp. Girardi 2011.

⁵⁴ U članku pod naslovom “An Early Moment in the Discourse of ‘Terrorism’: Reflections on a Tale from Marco Polo” Bruce Lincoln proučava način na koji Polo (u nekoliko dostupnih verzija rukopisa) opisuje vjerske skupine te ugledne vjerske i političke ličnosti. Jedini je muslimanski vođa (odnosno, vođa “naroda koji obožava Muhameda”, kako ga Polo naziva) koji se spominje u Polovu *Milioneu* Hasan ibn al-Sabbah: Polo mu nadijeva ime *il Veglio della montagna* (“Starac s planine”), te u tri kratka poglavlja prenosi usmenom predajom prikupljena znanja o

ki ti sad Florijane, i nisan razumi kad bi mi moj drugi učitelj, stari Petrus, priča sasvim drugačije priče, slične ovoj koju sad ja tebi pričam, samo je Petrus priča o sadašnjem vremenu i judima s crvenim križen na prsima što iz Rima kreću uništiti lipe gradove, Zaru, Spalato, Carigrad, Antioh, Jerusalem, Aleksandriju... Kako san moga znat što je rika od judske krvi kad nisan zna ni što je rika jer riku nikad na Otoku nisan vidi. (Bukal 2006: 25–26)

Dok je spoznajna situacija u kojoj se nalazi pripovijedano *ja* definirana antitezom između vjerovanja i razumijevanja (“i ja san mu virova” / “nisan razumi”), u odrasloj će se dobi autodijegetski pripovjedač jasno opredijeliti za model što ga je usvojio od učitelja (“kad bi mi moj drugi učitelj, stari Petrus, priča sasvim drugačije priče, slične ovoj koju sad ja tebi pričam”) koji djeluje u okviru vjerske paradigme,⁵⁷ ali ne pripada klerikalnoj zajednici.⁵⁸ Sklonost revidiranju stečenih uvjerenja nije ništa manje prisutna u pripovijedanju zgoda, anegdota i spoznaja iz drugih životnih područja,⁵⁹ no posvjetovljivanje Petrusova etičkog i spoznajnog očišta najsnažnije se očituje u Markovu preispitivanju ideologema križarskih ratova. Tema o

čijoj reaktualizaciji svjedočimo u našem vremenu bila je ključna u razdoblju Polova djetinjstva ispriopovijedanog u *Milionu* te bitna za razumijevanje povijesnog konteksta trgovačkih putovanja i misija obitelji Polo opisanih u *Divisamentu*, ali i za razumijevanje recepcije i instrumentalizacije Polova putopisa, kojima se polistička kritika opsežno bavila.⁶⁰ Postavljajući događaje iz obiteljske povijesti (trgovina, očeva i stričeva putovanja) u širi povijesni kontekst, osim razornih posljedica križarskih pohoda po hrvatske gradove, Marko naglašava i njihovu trgovačku pozadinu:

A Carigrad su za Latine osvojili križari, isti oni što su krenuli mletačkin galijama za Palestinu i Egipat oslobodit Kristov grob i tamošnje kršćane. Da in Venecija ni dala galije ne bi oni stigli ni do Zare, a kamoli do Konstantinova grada. Ovako, osta prazna i uništena Zara još dvi godine nakon što su je križari napustili a osta i Carigrad bez vlasti nad svojim trgovinom i svojim trezorom. To ti je bila najveća trgovina u prošlom viku Florijane. Križari su dobili brodove od Mletaka, a Mleci svaki grad koji zažele na križarskom putu. (Isto: 49–50)

opisujući ih u prvom redu kao pokušaj stjecanja svjetovne, a ne duhovne prevlasti.

Upravo se u obradi povijesnih, mitoloških i književnih pripovijesti o Mediteranu očituje projekt ideološko-kulturne revizije u korčulanskom *Milionu*, uz jasnu sklonost višeslojnim temama, pojavama i likovima koji su sami po sebi kontroverzni ili su predmetom povijesnih i drugih prijevora. Takve su predaje o Romulu i Remu i nastanku Rima utemeljenog na bratoubojstvu (Bukal 2006: 23–24), kao i pripovijest o kontroverznoj ulozi Antenora u povijesti Troje i ambivalentno ponašanje Helene u ratu između Troje i Sparte (isto: 30–32) te osobito nastanak grada Korčule (isto: 33–34), o kojemu će još biti riječi. Primjerice, o povijesti Iliona (Troje) i Sparte, mali je Marko učio i od “neko[g] starc[a]” Tome, “đakon[a] iz Gorice” (isto: 29), “koji je prove cili misec u Petrusa, prepisujući nike knjige” (isto).⁶¹ Od njega je,

⁵⁷ Što se jasno vidi iz Petrusova učestalog isticanja Božje sveprisutnosti (usp. primjerice Bukal 2006: 77–79), kao i u fragmentima Petrusova monologa, u kojem on sam sa sobom nastavlja raspravljati s Don Božom, svećenikom iz Smokvice koji djecu podučava grčkom: “Platon je živi prin dolaska Isusa Krista! Gluposti judske! Ali ni živi prin Duha svetoga, glavo grčka. O pusto neznanje... Romana sapientia a Greco fonte derivata... Trabunja si pijan dok se ni digla Jupiterova zvizda... Ono što nisi izgubi imaš. Rogove nisi izgubi, znači imaš ih. Ha! I Otac i Sin iz Duha proističu... a po tebi sve potiče od Oca kako bi mogli u zakon stavit da se samo po osbu nasljeđuje. Mola ča, Božo...” (Isto: 76). Petrusovo neslaganje priziva *filioque*, kršćansko vjerovanje službeno prihvaćeno 1014. godine, prema kojemu Duh Sveti proizlazi iz Oca i od Sina, čime se naglašava njegovo potpuno božanstvo kao treće osobe Presvetoga Trojstva, te veliki istočni raskol 1054. godine (usp. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50015>). Rečenica kojom se veliča grčka kultura kao izvor spoznaje (“Romana sapientia a Greco fonte derivata”) pripisuje se Konstantinu X. (za podatak usp. Ciggaar 1996: 80), a budući da se u istom kontekstu spominje stonski biskup, odnosi se na miješanje zapadnog i istočnog obreda na prostoru stonske biskupije. O osnivanju srpske pravoslavne arhiepiskopije u Stonu 1219. godine te ponovnom imenovanju stonskog katoličkog biskupa sredinom osamdesetih godina 13. stoljeća više u: Krešić 2016.

⁵⁸ Shodno ustroju školstva i uopće položaju intelektualca u srednjem vijeku. Usp. Le Goff 1985: 63–102. Poblje o položaju učitelja prvo pod isključivim nadzorom Crkve, a zatim kao javnih djelatnika pod nadzorom svjetovnih, točnije, komunalnih vlasti u srednjovjekovnim gradovima usp. Frova (<http://www.rm.unina.it/didattica/fonti/frova/sez6/intro.htm>), a o učiteljima u srednjovjekovnom Dubrovniku usp. Villanti 2018. Iscrpu bibliografsku građu na temu srednjovjekovnoga školstva nude Ferrari i Piseri 2013.

⁵⁹ Primjerice, na nedužnu, ali izrazitu laicizaciju evandeoske poruke i svojevrsnu zamjenu funkcija između božanskog i ljudskog, duhovnog i osjećajnog, nailazimo u sljedećem prizoru iz Markova djetinjstva: “I tada kad san zaplaka ona je postala moj prijatelj. Petrus mi je reka, Isus je prijatelj jer je on utjeha. Al mi Petrus ni reka da utjeha može bit i dite žensko, strano, stiglo iz daljine, koje vajano ni ne poznam” (Bukal 2006: 106).

⁶⁰ O misionarskoj dimenziji koja se putovanju obitelji Polo pripisuje u *Prologu* (ideološki ambivalentnom, s obzirom na dvoglasnost priređivača i kazivača) te o naknadnim pokušajima da se Polovu putovanju pripiše važan doprinos u projektu kristijanizacije Orijenta, a njegov *Milione* protumači kao dokument kršćanske apologetike, zatim o njegovu povezivanju s križarskim pohodima, kao i o drugim primjerima homogenizirajućeg i pejorativnog prikaza svih “istočnjaka”, koji zanemaruju entografske i vjerske distinkcije, usp. članak *La crociata immaginaria di Marco Polo* Marcella Ciccuto. Ciccuto zaključuje da je, igrajući na kartu manjkave obaviještenosti, kao i prirodnog kontinuiteta između putopisa i srednjovjekovne memorijalističke tradicije, filokrižarska propaganda iz eklezijastičkih krugova pokušala neutralizirati Polov traktat koji je, među prvim, relativizirao različitost Drugoga svojim opisima (Ciccuto 1987: 233).

⁶¹ U liku “starca Tome” moguće je prepoznati povijesni lik splitskoga arhidakona (rođenog oko 1200. i umrlag 1268), autora *Salonitanske povijesti*, koju povjesničari opisuju kao “literarno, historiografsko i edukativno” djelo navodeći, između ostalog, da je splitski arhidakon za potrebe svojega djela obilazio dalmatinske arhive (usp. Matijević Sokol 2002: 45).

primjerice, doznao i o jednom Grku koji je “napisa dva debela libra o tome kako je pa Ilion u spartanske ruke i kako su se Spartanci posli moren deset godin vraćali doma” (isto: 30), kao i o nastanku Rima, odnosno genezi *Eneide*:

Jedan Gal, Viržil, napisa je poslin za prvoga rimskoga cesara Oktavijana libar o tome kako su morem plovili i novi grad podigli oni Ilionci što su preživili pad Iliona. Viržilu se ta libar ni pisa, ali ga je mora napisat jer je tako hti rimski cesar. A cesar je tako hti jer je hti pro-minit priču koju su znali i rimski vrapci kako svi Rimljani potiču od onog Romula što je ubi Rema. (...) Muči se jadni Viržil, pisa je jer je mora, ali se od cesara sakriva koliko je god moga. (...) A prin toga dok je još bi u Rimu reka je svojim prijatejin neka unište njegov libar ako se njemu štogod dogodi. Prijatelji obećaju. Ali opasan je i dug put od Viržila do cesara. Ko bi smi tako što učinit. I tako Oktavijan na kraju dobi libar kakav je hti. (Bukal 2006: 39)

Moj svijet veći je od svita drugih judi

Budući da je biofikijski pripovjedač *Miliona* zaokupljen projektom (re)konstrukcije vlastitog identiteta na temelju mentalnih i pisanih svjedočanstava iz formacijskoga razdoblja (“Ko san ja? Negdi mora postojat trag mene od prin, stvarnji od ove šačice razbacanih slika”, Bukal 2006: 16), a svoje iznimno životno iskustvo evocira upravo kao “šačicu razbacanih slika”, ne čudi što su Putnikova putovanja tek naznačena u trima poglavljima na početku prve knjige *Miliona*, u kojima se, osim sažetih primjera opisa neobičnih krajeva i običaja (stepa, Tatari, kan), ističe geografsko-spoznajna dimenzija putovanja:

Ja san možda jedini u zemji judi koji je vidi i livu i desnu i gornju i donju polovinu zemje okružene oceanom. Kvarat svog života proživi san Florijane u mistima koja su i daje nevidjiva. Ni pola od onog što san vidi nisan razumi jer je i polovina puno za malu pamet. Zaludu godine kad san objašnjava kako je svijet veći, puno veći nego se viruje. (Bukal 2006: 14)

I dalje ne spominjući Knjige, Marko posredno upućuje na važnost koju su njegove spoznaje imale za putnike, geografe i istraživače u narednim stoljećima,⁶² dok “nevidjiva mjesta” upućuju na spomenuto Calvinovo preispisivanje i nadopisivanje Polova putopisa. Povlaštenu poziciju izaslanika i Putnika protagonista *Miliona* izrijeком relativizira, ističući složenost susreta dviju kultura i intrinzičnu nepripremljenost na ono što je kulturi iz koje putnik dolazi strano i različito, čime bitno odstupa od didaskalijske⁶³ formulaičnosti

s kojom srednjovjekovni Polo popisuje krajeve, kraljeve, životinje, običaje i ljude. Druga poteškoća odnosi se na dijeljenje i širenje iznimnog epistemološkog iskustva u okvirima vlastite kulture (“Koliko puta san bi ismijan? Koliko puta nazvan ludonjon i lažljivim trgovcem? Na prste ove ruke mogu izbrojit one koji su me saslušali s pažnjom”; isto), po čemu pak korčulanski Polo ne odstupa od povijesnog parnjaka, ako je suditi po biografskim svjedočanstvima u tekstovima talijanskih komentatora i kritičara.⁶⁴ No putnikova pustolovina u ovoj suvremenoj biofikciji ostvaruje važan spoznajni skok, za koji ovlaštenje pribavlja pozivanjem na dvojicu svojih suvremenika i povijesnih ličnosti: prvi je kartograf iz Genove i autor najstarijega poznatog portulana,⁶⁵ Pietro Vesconte, a drugi mletački franjevac Paolino Veneto, erudit, povjesničar, geograf i diplomat.⁶⁶ Marko ih spominje kao rijetke su-govornike s kojima može podijeliti svjedočanstvo o svijetu koji je veći nego što ga zamišlja njegovo doba:

Pažljivo me sluša Pietro Vesconte, Genovese koji uglavnon živi u Veneciji. Sreli smo se samo jedanput ispred Svetoga Lovre prin puno godina. Meštar Ves-

⁶⁴ Usp. Lazari u Polo 1847: XLVII–XLVIII. Autor u predgovoru prenosi svjedočanstvo dominikanca Iacopa d’Aquila koji u svojoj kronici *Imago mundi* spominje zgodu o Marcu Polu na samrti: pozvan da olakša dušu te prizna neistine što ih je iznio u svojim zapisima, ovaj odgovara da “nije ispričao ni pola od onoga što je vidio” (“Non scripsi mediantem de his quae vidi”, isto: 441). Skeptičnost kojom se dičilo doba neznanja, tvrdi u nastavku Lazari, “ipak nije spriječila poduzetne i srčane pojedince da se zapute stopama Mlečanina u unutrašnjost azijskoga kontinenta” (isto: XLVIII).

⁶⁵ Srednjovjekovne pomorske karte koje se, za razliku od srednjovjekovnih *mappae mundi*, mogu smatrati pravim zemljovidima svijeta jer služe snalaženju u prostoru i uspostavljaju vezu sa zbiljom svijeta. O tome više u: Škiljan 2006: 63. O razlici između portulana i *mappae mundi* usp. i Whittington 2012: 151.

⁶⁶ U prvoj polovici 20. stoljeća, umirovljeni trgovac Marciano F. Rossi, koji se predstavlja kao potomak Polova prijatelja, admirala Rujeriusa Sanseverinusa, izlaže javnosti dokumente iz obiteljskog nasljedstva, a sastoje se od karata i zapisa za koje se pretpostavlja da su pripadale Polovim kćerima, Belleli i Moretti. U njima se spominje karta nepoznatog, najvjerojatnije sirijskog, kartografa potpisanog kao Biaxio Sirdumap ili Sirdomap. Karta je ispisana rudimentarnim arapskim jezikom, a Marco Polo se njome navodno služio prilikom putovanja u Kinu. Usp. Bagrow 1948, Hudson 1954 te Olshin 2014. Ebstorfova (oko 1284.) i Herefordova (oko 1290.) *mappa mundi* nastaju najvjerojatnije u godinama Polovih putovanja, pa se time možda objašnjava to što Polo u *Milioneu* spominje samo pomorske karte, vjerojatno lokalnih arapskih i indijskih pomoraca i vodiča (usp. CLXXIV, *L’isola di Seilan*, Polo 1990: 255). Premda pretpostavka da je sam Polo izradio geografsku kartu tijekom ili nakon svojih putovanja, nije dokazana, G. F. Hudson ističe da je grada koju je izložio u *Milioneu* poslužila u kartografiji od 14. stoljeća nadalje (osobito prilikom nastanka Katalanske karte, oko 1375. i fra Maurove mape, vjerojatno iz 1436.). Autor nadalje smatra da je Polo po povratku imao prilike svoja otkrića uspoređivati sa zemljovidima što ih je istih godina stvarao njegov suvremenik Marino Sanudo, ali da u njima Polova putovanja nisu ostavila traga. Pritom ne postavlja pitanje o autorstvu, odnosno, jesu li mape na koje se poziva Vesconteovo ili Sanudovo djelo. Usp. Hudson, isto: 308. O odnosu Vesconte–Sanudo više u: Edson 2007: 60–74. O činjenici da Polova putovanja nisu bila zabilježena ni na Paolinovoj, ni na Vescontijevoj mapi, više u: Olshin 2014.

⁶² O kopijama Polovih zapisa u rukama portugalskih putnika, talijanskih geografa te osobito Cristofora Colomba polistička je kritika opsežno pisala. Usp. izbor iz kritičke bibliografije u Della Valle 1990: 21–24.

⁶³ U smislu govora kojemu je cilj poučavanje. Usp. Meyer, Carrilho, Timmermans 2008, fusnota 73.

conte me je odprati do kuće i tu smo u dvoru pripovijдали par uri. Virova mi je Paulino Veneto jedan mladić kojega san sre davno u betuli na pjaci u Piranu. Taj Paulino se zanosi kako će načiniti najbolju kartu sveta. Nisan ga hoti strašiti pa mu nisan reka kako se u opasnu rabotu upušta. (Bukal 2006: 14)

Definicija kartografije kao “opasne rabote” čitatelja poziva da razmisli o ulozi kartografije u Polovom vremenu, te da se upozna s važnošću i inovativnošću što su ih, prvo Vescontijeva, a zatim fra Paolinova *mappa mundi* imale u doba kad je kartografija još bila definirana kršćanskom topografijom i kozmologijom.⁶⁷ Novost Vescontijeve okrugle karte svijeta, naime, očituje se u prvom redu u izostanku fantastičnih elemenata svojstvenih onodobnim mapama, zatim u većoj vjernosti u odnosu na geografsku stvarnost te uporabi nautičkih karata za potrebe ocrtavanja kontinenata.⁶⁸ Vesconteov zemljovid postao je dijelom križarskoga projekta što ga je Mlečanin Marin Sanudo u rukopisu pod naslovom *Knjiga tajni križarskoga bratstva (Liber secretorum fidelium Crucis)* predstavio papi Ivanu XXII. u vrijeme crkvenoga raskola. Križarski pohod o kojem je Sanudo sanjao trebao je imati za cilj ujedinjenje grčke i rimske crkve u zajedničkom pokušaju da se ponovno osvoje područja što su ih kršćani izgubili 1291, a ideja vodilja bila je da se “vjerskim aspektima pridruže političko-ekonomski interesi” (Cantile 2013: 116). Stoga Vesconteov zemljovid, pridružen rukopisu, dobiva novu svrhu: umjesto da posluži meditaciji ili refleksiji, on postaje dokazom ne samo poznavanja geografskog prostora, nego i izvedivosti križarskoga pothvata.⁶⁹

Fra Paolina Veneta, diplomata, savjetnika, nakratko i inkvizitora te biskupa, papa Ivan XXII. zadužio je, među ostalima, da prouči Sanudov nacrt križarskoga pohoda. Tako je fra Paolino imao prilike upoznati se s Vesconteovim zemljovidom i po njegovu modelu izraditi vlastiti. Osim što se uspješno bavio

diplomacijom,⁷⁰ Paolino je i autor raznih traktata, a životno djelo mu je kronika svijeta sačuvana u tri različite verzije s trima naslovima: *Historiarum Epitoma*, *Compendium* ili *Chronologia magna* i *Satirica historia*. U njoj je izložio povijest čovječanstva od Adama i Eve do njegova doba, nižući osnovne političke i vjerske događaje, biografije svetaca, geografske opise i priče iz mitologije. Potaknut sviješću o važnosti kako tekstualnog opisa, tako i karata u prikazivanju svijeta, Paolino piše traktat *De mapa mundi*, kojemu prilaže geografske karte. I na njegovoj mapi izostaju, kao i kod Vescontija, uobičajeni fantastični motivi i elementi kršćanske topografije. Premda nisu u prvi mah bile općeprihvaćene, pa su se i nakon njih nastavili pojavljivati zemljovid utemeljeni na kršćanskoj kozmologiji i sastavljeni od kanonskih elemenata kršćanske topografije – biblijskih motiva i likova, kao što su Zemaljski raj, Adam i Eva, stablo spoznaje, Noina arka, betlehemske jaslice – te legendarnih, odnosno, imaginarnih krajeva i likova poput Prezbitera (svećenika) Ivana, kraljevstva Goga i Magoga i dr.,⁷¹ Vescontijeva i fra Paolinova karta svijeta utrle su put modernoj kartografiji. Markovo upozorenje o “opasnoj raboti” može se, dakle, osim u kontekstu instrumentalizacije Vescontijeve i fra Paolinove mape u križarskome projektu, sagledati i iz perspektive važnosti kartografije kao znaka koji predočuje svijet kao nesagledivu cjelinu, sudjelujući ujedno u njegovoj konstrukciji (Škiljan 2006: 75).

Premda se njegovo ime nigdje u knjizi ne navodi – ni u sjećanjima staroga Marka, kao ni u dnevničkim zapisima iz djetinjstva – treći je srednjovjekovni kartograf na kojega knjiga Snežane Bukal upućuje neizravno u tekstualnom i nešto izravnije⁷² u paratekstualnom prostoru, Opicinus de Canistris, opat iz Pavie,⁷³ poznat po alegorijsko-mističkim antropomorfnim zemljovidima Europe i Mediterana, koje su psiholozi i psihoanalitičari⁷⁴ tumačili kao radove psi-

⁶⁷ Za razliku od antičke kartografije, u srednjem vijeku više nije bilo moguće razumjeti svijet uz pomoć *ratia*, već se smatralo da je za to potrebna i vjera, jer je ljudski svijet božanska tvorevina koju čovjek ne može u potpunosti shvatiti. To je urodilo potrebom da se elementi kršćanskog nadnaravnog prenesu i na kartu svijeta (usp. Škiljan 2006: 14). Talijanski kritičar Andrea Cantile navodi da je “osim za potrebe filozofsko-vjerskog promišljanja, srednji vijek izgleda imao manje od ostalih razdoblja potrebu da opiše područje naseljeno ljudima u praktične svrhe, povezane s društvenim odnosima ili s upravljanjem teritorijem, s ratovima i pokretljivošću” (Cantile 2013: 121). O Vescontijevoj i fra Paolinovoj *mappa mundi* usp. isto: 91–113. O utjecaju teoloških, filozofskih, kozmoloških, političkih, povijesnih, zooloških i etnografskih vjerovanja na kršćanskoga svijeta na kartografske prikaze usp. Brotton 2012: 93–121.

⁶⁸ Cantile ističe još i šesnaest ruža vjetrova koje su raspoređene duž kružnice, vjerojatno s ukrasnom funkcijom, što svjedoči “o snažnoj vezi između novonastajuće kartografske produkcije i geografskih spoznaja do kojih je došlo zahvaljujući pomorskim putovanjima” (Cantile 2013: 116).

⁶⁹ Više o Sanudovu planu križarskoga pohoda usp. Lazzarini 1958, Tyerman 1982. i Ciccuto 1987.

⁷⁰ Fra Paolino Minorita ili fra Paolino Veneto bio je, između ostalog, biskup u Pozzuoliju i inkvizitor, a tijekom diplomatske karijere boravio je u Napulju, na dvoru Roberta Anžuinskog. Ondje ga je upoznao Giovanni Boccaccio, koji se u svojim bilješkama pogrđnim riječima izrazio o njemu i o Mlečanima općenito. Osim što je napisao razne traktate, među kojima valja spomenuti i traktat o šahu u metaforičkom ključu (*De ludo scacorum*), fra Paolino Veneto autor je i najranije srednjovjekovne regionalne karte Italije, koja se odlikuje iznimnom preciznošću. O karti više u: Cantile 2013: 124.

⁷¹ Usp. Cantile 2013: 114 i dalje.

⁷² Reprodukcijska jedna od njegovih najpoznatijih karata nalazi se na naslovnici knjige, te kao minijatura na početku jednog od dnevničkih poglavlja, no s obzirom na dimenzije, teško bi se, bez intertekstualne reference o kojoj će još biti riječi, moglo razabrati da je riječ o Canistrisovoj karti Mediterana.

⁷³ I on je povezan s papom Ivanom XXII. kojega prati u Avignon, gdje se pokušava baviti teologijom, ali ubrzo pada u nemilost zbog nekonvencionalnih stavova. Usp. Salomon 1953. i Gourevitch 1993.

⁷⁴ Carl Gustav Jung se, primjerice, Canistrisom bavi u sklopu seminara posvećenog fenomenologiji religije. Neke aspekte Ca-

hotičnog srednjovjekovnog umjetnika, dok su drugi u njima prepoznali vizionarsku potragu za dubljim značenjem geografskog prostora te pokušaj simboličkog prevođenja prostornih znakova u moralne.⁷⁵ Treći pak ističu Canistrisovu potrebu za definiranjem vlastita položaja u odnosu prema transcendentnom, što se očituje u povezivanju unutrašnjeg pogleda i vanjskog totalizirajućeg motrišta prilikom iscrtavanja prostora, pri čemu alegorijskog kartografa osobito zanimaju odnosi između različitih sadržaja i sastavnica: geografskih, geometrijskih, alegorijskih, egzegetske, povijesnih, etimoloških i astroloških.⁷⁶ Canistrisov zemljovid minijaturno reproduciran na naslovnici Bukalina *Miliona*⁷⁷ prikazuje, slično kao i ostale njegove antropomorfne karte, ljudske, životinjske i imaginarne figure na podlozi portulanskih karata.⁷⁸ Na više Canistrisovih zemljovida dva su kontinenta, Europa i Afrika, predstavljena kao žensko-muški par u izmjeničnim kombinacijama, dok Mediteran koji ih spaja, odnosno, razdvaja, obojen tamnijom bojom te prikazan u negativu, na više slika poprima obličje Lucifera, alegorijske personifikacije dijaboličkoga mora koje oploduje Europu. Stoga se Canistrisove mape mogu tumačiti i kao svojevrsna antropomorfno oblikovana politička geografija čije je središte mediteranski prostor. Približivši se jedno drugom u prostoru Gibraltara, ženska Europa i muška Afrika, baš kao i muška Europa i ženska Afrika, evociraju igru moći i zavoda: europskom vitez u afrička žena besramno šapuće na uho u prostoru oko Gibraltara, pokušavajući mu pritom oduzeti otok Peloponez, ili se pak afrički podanik obraća Europi kao mladoj ženi.⁷⁹ Na nekim su kartama eksplicitno ocrta spolna obilježja, osobito na dodirnim točkama između Mediterana (Lucifera) i Europe, pa je upravo Venecija na nekoliko zemljovida prikazana kao ženski spolni organ, dok se na androginoj inačici Europe “ženska” Venecija združuje s muškim spolnim organom smještenim u Pavu (Canistrisov rodni grad).

Na zemljovidu koji je u minijaturi otisnut na naslovnici *Miliona* i u Markovu dječjem dnevniku (Bukal 2006: 26), Europa je predstavljena kao ženska figura koja simbolizira crkvu, a Afrika kao Arapin u tradicionalnoj odjeći (dželabi). U poglavlju dnevnika iz 1266, što ga najavljuje spomenuta minijatura, dječak Marko opisuje:

nistrisovih mističnih zemljovida povezuje s mitom o Suncu, a osim toga u njima prepoznaje potrebu za prikazom antitetičkih aspekata ljudske duše. Usp. Jung 2015. O autorima koji su tumačili Canistrisov opus iz psihoanalitičkog motrišta usp. Uebel 2018.

⁷⁵ Usp. Harding 1998, Whittington 2012 i Ostilio Rossi 2014.

⁷⁶ Usp. Cantile 2013: 93 i Uebel 2018: 2.

⁷⁷ Opicinus de Canistris, *Vat. Lat. 6435, folio 77 recto*, čuva se u Vatikanskoj knjižnici.

⁷⁸ O metodi kojom se Opicinus služio ucrtavajući karte-tijela na podlogu sastavljenu od dviju pomorskih karata поближе u: Whittington 2012.

⁷⁹ Vidi reprodukcije Canistrisovih poznatijih crteža u Whittington 2010: 126–147. Spomenute crteže opisuje i Piero Ostilio Rossi u: Ostilio Rossi 2014.

Kad je tica gleda iz visine onda tica vidi vako: Evropa izgleda ki žena, glava jon je di su Mori i Kastiljanci, kosa jon je di su Portugezi, desna noga jon je cila Italija, a di je Sicilija tu su jon prsti, liva noga jon je porid našeg mora. Otok jon je oko kolina, a Venecija jon je među nogan. Pod jednon nogon jon je Grčka, a pod drugon peton Carigrad. Grudi su jon di su Franki, drob di su Nemcoi, a dolama jon duga pokriva i tilo i zelenu Aziju. Što je pod dolamon, niko ne zna.

Priko puta Azije i Evrope je Afrika. Ki da Evropi nešto šapće tako su blizu jedna do druge samo ih uski morski prolaz dili. Iz Tangisa u Africi do Albusa u Evropi s dobrim brodom i dobrim kapetanon stigneš u dan. Afrika liči na fratra koji se moli. Petrus reče ni to fratar nego Arapin u galabi. Tom Arapinu je glava cili Marakeš, a nos mu je Đabal Al Tarik, Tarikova stina na arapskon. Mi rečemo Gibraltar. Ruke su mu di je stari Kartago, a noge u delti Najla u Egiptu. Arapi reču za Egipat Meser. (Bukal 2006: 74–75)

Citirani opis imaginarna ptičjeg pogleda na Mediteran prikriivena je ekfrazom Canistrisova zemljovida, povjerena dnevničkom zapisu petnaestogodišnjeg Marka (u koju je upisano učiteljevo motrište) i anakronistička: Marko, naime, dnevnik vodi od 1266. do 1267, a zemljovidi opata Opicinusa de Canistrisa, rođenog u Paviji 1296, nastajali su najvjerojatnije između 1338. i 1350. godine. Omaž Canistrisu ostvaruje se “naturaliziranom” personifikacijom mediteranskog prostora, u kojoj se opatova mistično-političko-erotska alegorija zamjenjuje geografsko-perspektivnom motivacijom pogleda odozgo (“kad je tica gleda iz visine onda tica vidi ovako”). Osim što opravdava anakronističko premještanje, naturalizacija Canistrisova alegorijskog prikaza neizravno ističe blizinu, odnosno, bliskost dvaju kontinenata, europskog i afričkog, o čemu dodatno svjedoči dvoznačnost muškoga lika (fratar/Arapin) koji predstavlja Afriku, a mediteranski prostor prikazuje kao slojevit, višestruko rascijepljen i heterogen.

Osim talijanskih srednjovjekovnih kartografa, u Markovoj “transkripciji” memorijalističkog monologa, kao i u dnevniku iz djetinjstva, spominje se i otac geografije, grčki kartograf, geograf, filozof, matematičar i astronom, Eratosten iz Cirene.⁸⁰ Prije nego što će i sam, na temelju vlastitog iskustva (“Moj svit veći je od svita drugih judi”, Bukal 2006: 20), zaključiti da je svijet veći nego što se vjeruje u njegovo doba, Polo je za Eratostenove geografske izračune doznao već u djetinjstvu, ponovno zahvaljujući Petrusu:

Gleda je pu mora pa je reka “U Gradu Suni što leži uzvodno od Aleksandrije na tri dana plovidbe Najlom brodon felukom rodi se pametni Eratosten koji je ki ja i ti zna da je zemja u oblikon balote i uspi je izračunat obin te balote. Izračuna je da je obin dug dvisto pedeset ijada egipatskih stada ili četrdeset ijada mija. Mnogi su mu se smijali a nisu znali da time ismivaju svoju, a

⁸⁰ U današnjoj Libiji.

ne njegovu glupost. Četrdeset ijada mija! Deset godina plovidbe? Dvadeset? Nikad? Kad bi ja mogla ki Isus hoditi priko mora što bi meni bilo napraviti četrdeset ijada puta po ijadu koraka! (Bukal 2006: 76)⁸¹

Stečeno znanje u starosti pripovjedač-učitelj prenosi unuku-učeniku, razgovornim stilom kojemu doprinose prisno obraćanje adresatu i deiktičke oznake, čime se dodatno naglašava aktualnost i važnost geografskih spoznaja antičkoga mislioca:

Taj Eratosten je zna što i mi. Zemlja je ogromna balota usrid neba. A na toj baloti ode je, reka je, Aleksandrija, a ode je Asuan. Čekaj, moran uzet list i pero, moran ti to nacrtat da razumiš. Vako, to je zemlja, tu je Aleksandrija di je ovi križić, a ode je Asuan. Ovo je sve nebo. Tu je Misec. A ode je Sunce. Di smo mi? Mi smo evo ode di je ova zvizdica. Kad je lito, kad je dan isto dug ki i noć, tad ovi sunčevi zraci tog dana u podne padnu na zemlju i nigdi se ne kontražu dok ne dirnu Aleksandriju i Asuan. E sad, kad iz sride zemlje povučesh dvi štrike i spojiš sridu od zemajskog kruga s mistom di zrake sunca tiču Aleksandriju i Asuan, onda ti je ova punta što dobiješ između ovih štrika i sredine kruga velika sedan stupanja a to znači kako je ova feta ode između sride kruga, Aleksandrije i Asuana pedeseti dil od ciloga kruga. Razumiš? Ne. Ma, nema veze. Razumi je Eratosten za sve nas. (Isto: 21–22)

Osim ključnom ulogom u razvoju geografije i kartografije, spomen Eratostena mogao bi u *Milionu* biti motiviran i njegovom relativizacijom moralnoga poimanja barbara i barbarstva, o kojima posredno doznajemo od Strabona, jer Eratostenovi spisi nisu sačuvani.⁸² Kod Strabona čitamo da se Eratosten zarana suprotstavio načelnoj podjeli ljudskoga roda na Grke i barbare, odnosno, stapanju dviju opreka, lingvističke i moralne, između Grka i ostalih, barbar-skih naroda, jer: “ima i mnogo Grka koji su zli te isto tako mnogo profinjenije civiliziranosti, poput Indijaca ili naroda Arijane (u ovom slučaju Perzijanaca), ili poput Rimljana i Kartagana s tako važnim političkim institucijama”.⁸³ Time Eratosten zadržava opreku između poroka i vrline, ali ističe da se ona ne smije brkati sa suprotnošću između *nas* i *drugih*.⁸⁴ Bukalin protagonist, svojom sklonošću izokretanju perspektive i preispitivanju nacionalnih, vjerskih i kulturnih stereotipa,⁸⁵ predstavlja se kao uzoran nasljednik Eratostenova svjetonazora.

⁸¹ Citirani ulomak pripada drugoj knjizi (*Libar*), dnevničkim zapisima iz djetinjstva.

⁸² Razmatrajući etimologiju i uporabu pojma “barbar” Tzvetan Todorov polazi od spoja dvaju poimanja, jednog neutralnog (barbarstvo kao osobina onoga tko ne poznaje ili loše poznaje grčki jezik) i drugog s apsolutnom moralnom vrijednošću (opreka između divljaka i civiliziranih). Todorov navodi ulomak iz zagubljena Eratostenovog traktata onako kako ga citira Strabon (*The Geography of Strabo*). Usp. Todorov 2009: 27.

⁸³ Usp. isto i Strabo 1917: 247–248.

⁸⁴ Usp. i Todorov 2009: 27.

⁸⁵ Usp. odlomak *Ja san cili život negdi bi i bi san uvik drugi*.

Što je istina? Sjena sjene!

Posljednje poglavlje Markovih sjećanja u prvoj knjizi *Miliona* sadrži katalog ideja i vjerovanja o mjestu na kojemu obitava duša. Služeći se unutrašnjom focalizacijom, uz prilagodbu glasa dječjem očistu, pripovjedač niže ideje i vjerovanja različitih likova iz otočke i obiteljske sredine, ravnajući se prema njihovoj ideološkoj, institucionalnoj i društvenoj pripadnosti. Pa tako navodi da, za razliku od nekog trgovca iz Trogira koji pripovijeda da je “neki čovik u zemji Arapskoj izmiri dušu i di po njegovoj miri duša teži koliko i zrno papra” (Bukal, 91) te da duša napušta tijelo s posljednjim ljudskim dahom, svećenik vjeruje da duša obitava u srcu, dok je liječnikova teorija da se duša nalazi u mozgu, a učitelj Petrus uvjeren je pak da je duša u čitavom tijelu:

Jesmo raskrinkali tega Arapina, ali nan je to slaba pomoć bila. Jopet o duši nismo ništa znali niti je tko zna reć nam di je duša. Don Marko je misli da je duša u srcu. Onaj medikus Smrt je misli u glavi je, Petrus je misli duša je svudi u tilu. Neki Justin Grk je govori da mu je duša u nosu kad bi se umori od vučenja balvana. Lauru bi zabolila duša kad zaluda šiloko. (Bukal 2006: 58)

Nabrajanjem idiomatskih izraza koji su povezani s leksemom “duša” pripovjedač završava niz filozofskih i znanstvenih pretpostavki, a epistemološku problematiku nadograđuje retoričkom igrom koja ujedno označava prijelaz s institucionaliziranih i kanoniziranih stavova na privatnu i obiteljsku dimenziju narodnih i osobnih uvjerenja. Tako će metafizičko-znanstvenim prijemima svojim tradicionalističkim i antiepistemološkim pravorijekom parirati Nona koja vjeruje da je

duša tamo di je dobrom Bogu voja stavit je kad te stvori. A ako se zamisli pa te stvori bez duše, aj, aj, jadan ćeš sviton lutat i mnoga zla činit prin nego te Bog pozove prid svoj sud sudit ti bezdušnom... (Isto)

Njezino doktrinalno, katekizamsko znanje, međutim, unuk-pripovjedač nije naslijedio; njegov je iskaz, uz metaepistemološki osvrt, izgovoren iz pozicije skepticizma i epistemološkog relativizma:

Ja san ki dite misli da je duša negdi u prsima, ali san posli nauči to ja tu samo ćutin radost, strah ili tugu. A di je duša i što je ne znan ni sad. Još gore, manje znan nego što san ki dite o duši zna. (Isto)

Dva se obilježja citiranog *excursusa* o duši mogu smatrati tipičnima za čitav autobiografski monolog u knjizi Snežane Bukal. Prvo se odnosi na činjenicu da je, umjesto vrijednosnog i ideološkog dogmatizma svojstvenoga poučnome diskurzivnom registru, Polovo naučavanje svojega “posljednjeg suputnika” (isto: 37), unuka Florijana, obilježeno naglašenim vjerskim, kulturnim i povijesnim skepticizmom i relativizmom. Uz već spomenute primjere revizije (povijesno zna-

čenje i etička dimenzija križarskih pohoda, globalne geografske spoznaje i dr.) očita je na mnogim mjestima u knjizi namjera pripovjedača-pedagoga da pozove na preispitivanje općih mjesta, odnosno, kulturnih, povijesnih i ideoloških predrasuda.⁸⁶ Sklonost relativizaciji odnosi se podjednako i na vlastitu epistemološku i identitetsku poziciju:

Onda se to pitanje vrtilo u meni danima i ja san sa čuđenjem otkri kako uopće ne znam na to pitanje odgovorit. Zar nikad nisan misli o tome? Zar se nijedanput u po vika nisan vrati tamo u mislima? Ko san ja? Negdi mora postojat trag mene od prin, stvarniji od ove šačice razbacanih slika. (Bukal 2006: 16)

Tako san ti ja Florijane uči od svakog pomalo. A kad san nešto i nauči ki da i nisan. (Isto: 34)

Svašta san zna, a jopet ništa nisan zna. (Isto: 46)

Drugo temeljno obilježje Polovih sjećanja je da, prenoseći usvojene spoznaje i primjere iz vlastitog životnog iskustva te preispitujući tradicijom utvrđena znanja, kombinira opće i subjektivno, enciklopedijsko-lucidarski i memorijalistički diskurs, a kanonizirana i institucionalizirana znanja jukstaponira vjerovanjima otočke i obiteljske zajednice. Osim spomenutih teorija i vjerovanja o duši, primjer takve jukstapozicije povijesna su, književna i obiteljska svjedočanstva o različitim temama, osobito ona koja se tiču nastanka otoka Korčule, što je ujedno jedna od središnjih tema korčulanskog *Miliona*. U petom poglavlju prve knjige (*Milion*) Polo unuka upoznaje s mitovima i legendama o nastanku otoka i grada Korčule. Pritom se poziva na dva izvora: učitelja Petrusa i đakona Tomu. Suprotstavivši istinu i fikciju, Petrus osporava raširenu legendu o trojanskome ratniku Antenoru i osnutku grada Korčule:

Oni što vole prikrajat prošla vrimena po svojoj voji pričaju kako je baš ovi naš Grad podiga “veliki junak Antenor koji je izvuka živu glavu iz Iliona”. Ala da! Niti je Antenor bi junak, niti je ovaj Grad podiga. Antenor ti je bi najobičniji lupež, srebrojubiv i pokvaren ki zub. Dočim, ni Helena ni bila baš neki cvitić. Svejedno, zbog nje zaratiše Grci s dva kontinenta. (str. 28)

Pozivajući se na historiografski autoritet đakona Tome, potvrđuje se Petrusova podozrivost prema legendi. Naime, spominjući Antenorovo putovanje prema Veneciji, Toma, čije riječi unuku prenosi ostarjeli Marko, ne pripisuje podizanje Korkyre Trojancu Antenoru osobno,⁸⁷ već ostalim Trojancima koji su otoku nadjenuli ime Korkyra Nigra, ne bi li ga

razlikovali od grčke Korkyre (Krfa). Đakonovu historiografsku pripovijest o Antenorovu putovanju Jadranom Marko zaključuje mitološkim reminiscencijama, osporavajući vezu između Korkyre, kćeri riječnog boga Ezopa koju je Posejdon oteo i odveo na današnji grčki otok Krk,⁸⁸ odnosno, nimfe o kojoj piše aleksandrijski pisac Apolonije Rodijski, i Homerove Kirke,⁸⁹ o kojoj se govori kao o “nekoj štringi, zloj i opasnoj, za koju Grci viruju da judima krade vrime i pretvara ih u prasce” (Bukal 2006: 34). Niz predaja Polo zaključuje dvjema obiteljskim verzijama tumačenja o nastanku Otoka koje, baš kao i u slučaju duše, supostavlja mitološkima, povijesnima ili literarnima, odreda kanoniziranima u kulturnoj memoriji:

Laura je virovala kako su na Otoku uvik živili i živieće judi s mora, a svi drugi samo dohodu i odhodu a ako ostanu postanu i oni judi s mora.

Moja Nona je mislila kako su Otok i Grad stariji i od Grka i od Latina i od svih judi pa i judi s mora. Nona je virovala da je Otok Božji, nasta prin pet ijada godin kad je Bog pravi svit. Dok je zamišljen miša u ruci nebesku glinu za napraviti raj, ispadne mu nekoliko grumen. Padnu s neba u more i učinu se u jedan veliki Otok i puno malih otoka oko tog velikog. “E taj veliki otok je naš Otok” rekla bi meni moja Nona i pokazala rukom oko sebe prema lozju i maslinan.

Tako san ti ja Florijane uči od svakog pomalo. A kad san nešto i nauči ki i da nisan. (Bukal 2006: 34)

Premda bi zaključni položaj u nizu različitih i katkad proturječnih tumačenja mogao navesti na pomisao da je upravo obiteljski posredovano znanje ponajviše utjecalo na oblikovanje protagonisovih uvjerenja, spoznajni ishod opisan u posljednjoj rečenici upućuje na trajnu napetost između sokratovske težnje za istinom i sofističke svijesti o njezinoj relativnosti.

Slušaj što u libru piše o milionu

Najuočljiviji primjer biofiksijskoga odmaka u odnosu na povijesno-literarni predložak, odnosno, primjer revizije kulturne i biografske povijesti, tiče se filološkog tumačenja o podrijetlu najpopularnije inačice naslova Polova trinaestostoljetnog putopisa. U talijanskoj književnoj historiografiji naziv *Milione* najčešće se povezuje s nadimkom obitelji Polo, premda uz različita objašnjenja. Jedno je genealoški motivi-

⁸⁸ O tome i o vezi između Krfa i Korčule (Korkyra i Korkyra Melaina), koju Marko također spominje u *Milionu*, usp. Foretić 1940: 18–20.

⁸⁹ Tu su kontroverznu pretpostavku u zadnjih desetak godina zastupali brojni istraživači različitih znanstvenih profila. Usp. raspravu o Odisejevom putovanju Jadranom koju je 1980-ih godina osobito zastupao homerolog Aristid Vučetić, u: Pasini 1989. U novije vrijeme Vučetićeve teze razrađuje i promiče Zlatko Mandžuka, usp. Mandžuka 2013.

⁸⁶ Posredno preispitujući i Petrusove platonističke ili evanđeoske poruke “Što je istina? Sjena sjene! To je istina” (Bukal 2006: 29); “Zar ne vidiš Boga svudi oko nas?” (Isto: 77) i dr.

⁸⁷ Usp. i Tomu Arhidakon 1960: 11. U prvoj knjizi kronike *Historia Salonitana* spominje se putovanje Antenora Trojanca Dalmacijom i ratovanje s dalmatinskim narodom.

rano, jer pretpostavlja da je riječ o aferezom skraćenom nadimku Emilione, kojim se ogranak Polove obitelji, pozivajući se na ime nekog pretka, služio kako bi se razlikovao od ostalih mletačkih obitelji istog prezimena. Drugo pak tumačenje naslov izvodi iz svojevrsna hipokoristika što su ga Marcu Polu osobno nadjenuli njegovi suvremenici jer je, pripovijedajući o krajevima koje je posjetio na svojim putovanjima, običavao isticati velika bogatstva.⁹⁰ Umjesto tih dvaju uvriježenih onomastičkih tumačenja, koja se u korčulanskom *Milionu* ne spominju, pripovjedač u svojim sjećanjima i zapisima iz djetinjstva nudi dva alternativna. Prvo pripada makropovijesnoj razini i odnosi se na vojni spomenik podignut u 4. stoljeću u Konstantinopolu (današnjem Istanbulu), kameni stup koji se nazivao tim imenom, a služio je za mjerenje udaljenosti te ujedno predstavljao granicu grčkoga svijeta. Drugi pak pripada fikcionalnome mikrosvijetu korčulanskoga djetinjstva: riječ je o dječjoj igri koju bi Marko i prijatelji igrali tjedan dana, podijeljeni u dvije skupine. Cilj igre bio je pronaći sedam kamenova skrivenih na raznim mjestima u gradu. Tko bi pronašao svih sedam kamenova, postao bi njihov čuvar. I u tom je slučaju na djelu ista strategija odomaćivanja koja se ostvaruje kombiniranjem elemenata makro- i mikropovijesti i njihovim odstupanjem od povijesno kanoniziranih pretpostavki, odnosno činjenica. Pritom, kako je već spomenuto, Bukalina alternativna biografska pripovijest, koja se u nekom pretpostavljenom biografskom makrotekstu prema Polovim putovanjima opisanim u *Divisamentu* odnosi kao okvir, nigdje izravno ne citira sadržaj predloška koji revidira i preispisuje. Kad u prvoj knjizi – *Milionu*, knjizi sjećanja – Marko i spomene neke od običaja tatarskih plemena ili u dvije rečenice opiše Kanovu palaču, neće se pritom pozvati na primjere koji su nam poznati iz *Divisamenta*.⁹¹ Umjesto da prizove riječi povijesnoga Pola “o svim neobičnim krasotama velikoga kana” (Polo 2004: 89), korčulanski se Marko, pišući unuku, tek nakratko prisjeća stepe i tatarskih običaja te tatarskoga boga Tengrija (o kojemu u *Divisamentu* pak nema spomena), no i ta sličica, koja samo posredno upućuje na kanonski predložak, povod je za drugo i važnije sjećanje, na vlastito djetinjstvo. Od čudovišnih bića kakvih u *Divisamentu* ne nedostaje (prema su kudikamo brojnija u ilustracijama različitih izdanja nego li u samim rukopisima⁹²) i koje Marco Polo bilježi “trgovački staloženo” (Eco 1985:

64) ili enciklopedijski neutralno, Marko ne spominje nijedno: ni glasovitog jednoroga, ni ljude s repom. Istodobno, premda korčulanski putnik pripovijeda kako je od zmaja (koji se pak u *Divisamentu* ne spominje), jedinog imaginarnog bića kojega se prisjeća dok asocijativno povezuje prizore iz djetinjstva sa slikama s putovanja dalekim krajevima,⁹³ vidio tek kostur, njegov sažeti prikaz namijenjen sedmogođišnjem slušatelju prigodno je hiperbolički osmišljen, a iznimno junaštvo autodijejetskog pripovjedača u skladu je s horizontom očekivanja njegova adresata:

Tilo mu je dugo pedeset koraka. Ma ne pitaj! Niko ga ni smi pipnut. Ali ja nisan odoli. Prin nego što smo ukopali mrtve i karavan krenu daje, ja san spusti ruku na zmajevu glavu. (Bukal 2006: 13)

Kad se u drugom dijelu *Miliona*, u dnevniku dvanaestogodišnjeg Marka (*Libar*), nakon strašne nevere na Pržini iza Lubarde pojavi čudovište, “duh morski”, velika beštija “sto puta veća od morskoga čovika” (isto: 83), unutrašnja focalizacija kroz dječji pogled, u kombinaciji s manjkom znanja kod odraslih otočana, urodit će pustolovnim elementima u prikazu čudesne i strašne pojave, za čiju će racionalizaciju pak i ovoga puta biti zadužen učitelj Petrus, glasnogovornik znanstvenih objašnjenja: “Ketos je velika beštija i taj vaš demon morski. Ketos diše zrak ki čovik, a ne vodu ki riba i nosi dite u sebi ki maška ili žena” (isto: 85). Petrusov racionalizacijski iskaz pretpostavlja svojevrsan žanrovski skok: velika beštija premješta se iz kulturnog imaginarija neobjašnjivih i čudovišnih pojava – čije je postojanje, kako tvrdi Petrus, bilo moguće jedino u Homerovo (Perzejeva Medusa i Heraklova hidra) i starozavjetno (Levijatan) vrijeme – u područje enciklopedijskoga i gramatičkog znanja (“Kako je množina od ketos? Ketea? Može bit”, isto: 86), da bi u konačnici “guljenje” značenjskih i kulturnih slojeva od tekstualno-metaforičkoga postalo doslovno, a čin domestikacije radikalno: “Počeli su sić i gult beštiju od repa pu glave. Treći je dan beštija bila cila otvorena” (isto: 88). Posljednji pokušaj da se sačuva trag pustolovnog i čudesnoga, da se “velikoj beštiji” vrati njezin imaginarni dignitet, dnevnički zapis povjerava dječjem očistu, koje, zgroženo nasilnim pripitomljavanjem čuda i ne posve razuvjerenom, strepi od posljedica:

Ne ćutin se dobro. Ki da mi nešto teško stoji u drobu. Što je to bilo doli što je more izbacilo, ketus, velika riba ili demon koji se sad negdi iz nikega mraka smije i sprema svima strašnu osvitu? (Bukal 2006: 89)

Između onoga što je u zreloj dobi postao i proživio i “traga istine o sebi” za kojim, potaknut unukovim pitanjima, traga u svojim sjećanjima i vlastitom dnev-

⁹⁰ “E perchè nel continuo raccontare che egli faceva più e più volte della grandezza del Gran Can, dicendo l'entrate di quello esser da dieci in quindici milioni d'oro, e così di molte altre ricchezze di que' paesi riferiva tutte a milioni, gli posero per cognome messer Marco Milioni”, usp. Ramusio 1978–1988: 944.

⁹¹ Umjesto toga, on, primjerice, piše o gijru, tatarskoj kući, o kojoj u *Divisamentu* nema spomena.

⁹² O interpretacijama *Milionea* kao teratološkog kataloga usp. Collura 2016: 289. O elementima čudesnoga u ilustracijama *Milionea* usp. Ciccuto 1991.

⁹³ “A kad san bi još manji straši san se jednog guštera s krilima što je bi isklesan u kamenu od Nonine porte. Jesan li ti reka kako san vidi zmaja?” (Bukal 2006: 12).

niku iz djetinjstva, Marko se u knjizi sjećanja usredotočuje na ovo drugo, rekonstruirajući mediteranski mikrosvijet Otoka i Grada kroz kronotop djetinjstva. Tek usput progovarajući o neobičnim i čudesnim pojavama koje je upoznao na svojim putovanjima, on otvara prostor za uspostavljanje svojevrstne simetrije između vlastita i unukova iskustva. Stoga nije čudno što dječjoj pozornosti za svijet koji ih okružuje (“dva goluba koja se tuku oko bokuna kruha, galeb koji se vrže na ribu, prosjak kraj puta, pomorac u čudnom veštitu”, isto: 16), pridaje istu spoznajnu težinu (“Sve su to ki i moje priče podjednako velika čuda”, isto), izjednačivši pritom prirodu s kulturom, a dječji doživljaj svijeta s odraslim.

Slike bez riči

Samo se na jednome mjestu u Markovu *Libru* čini da između identitetskoga sidrenja u lokalnom i spoznaje globalnoga prevagu odnosi ono “negdi” u kojem je Polo putnik iz historiografskoga kanona stekao životno iskustvo i svjetsku slavu, a fiktionalni korčulanski Marko postao “čovik od puta”, a ne “čovik od korina”:

Ja san ti ispa na kraju isti ki što je govori Petrus za sebe kad bi ga pita ono što smo svi tili znati: “Di je rođen? Di je bi ki dite?” Tada bi mi Petrus reka: “Ja san čovik ambulat, čovik od puta i puno postoli, a ne čovik od korina...” (Isto: 22)

No posljednje poglavlje knjige *Milion. Libar Marka Pola*, datirano 1322. u Veneciji, kojim Marko zaključuje svoj “libar sjećanja”, sastoji se od svojevrstna kataloga minimalnih, pouzdanih i opipljivih znanja, neizbrisivih prizora rusooovski pojmljene izvorne sreće najranijeg djetinjstva, prizvanog očima nostalgije i riječima sretnog djeteta:

Iza zida su brda, iza brda je Nonina kuća. Do tamo idemo na tovaru, ja kunjan, svit se klati, livo, desno, sviće, pivaju ptice, a Laurine ruke me drže oko pasa. Nonina kuća ima nad vratima guštera s krilin, soba miriše na ružmarin, Nona na mliko, po noći laju pasi i hu-huuu čuju se sove.

Ispod kamena živi crni škorpion. Na taraci mačak iz šape u šapu dobacuje miša. Pod gredom lastavičja gnizda. Misec je u sridi punistre. Svudi su zvukovi, sve miriše, sve se kreće, sve šuška, vruće je. (...)

Ariju niko ne vidi, arija je prazno, ne možeš je uloviti prstima, svejedno, kad dišeš phuuu uuuu miče se perce. Arija je mali vitar. Burina unuko. Bura diše u jedra. Brodovi arivaju i partiju. Gledamo ih sa zidina. More nikad ne miruje. (Bukal 2006: 114–115; 116)

U tom se prizivanju, međutim, objekt nostalgije udvaja, jer i sami zapisi iz djetinjstva kruže oko bitne odsutnosti u Markovu životu, praznine otisnute pre-ranom majčinom smrću. Stoga u obje knjige (*Milion, Libar*) i dječji i odrasli pripovjedač pomno prikupljaju

i popisuju malobrojne preostale tragove, od kojih posebnu težinu ima onaj metonimijski, majčin crveni šal od svile: “ti bokun trošne svile, ništo dragocjeno, moje-najmoje a zaboravljeno” (isto: 17). No iz očista dječje imaginacije i vjere u čudo, one iste koju ni raskomadano meso ne uspijeva razuvjeriti da ketos nije morski demon, u prazno mjesto odsutne majčine figure upisuje se metafora zvijezde kao praga i prozora između svijeta mrtvih i živih:

Noću san gleda u zvizde, nebo je bilo ogromna kuća koja se vrti oko mene. Zvizde su bile punistre i ja san gleda u njih virujući, stvarno virujući Florijane, kako će mi jedanput kroz neku od tih zvizdanih punistra mahnut moja mater. (Isto: 114)

Libar otočkih sjećanja, sastavljen kao knjiga u knjizi – jedna ispisana riječima i pogledom starca koji, i dalje se čudeći životu i ljudskoj duši, pokušava dohvatiti zaboravljeni početak životnog puta, kako bi spoznao tko je bio i što je postao, a druga djeteta koje tek spoznaje stvarnost i počinje graditi osobni identitet – zaključuju “slike bez riči, iz vrimena kad sam virova da je život veliko poje priko koga je veselo i lako proć” (isto: 116). Utopijski je to pokušaj da se dohvati poredak predjezičnog, imaginarnog, otjelovljen u prirodnim znakovima i tjelesnoj bliskosti nadomjesnih majčinskih figura,⁹⁴ iz vremena prije nego što će se, u društvu oca i stričeva, budući trgovac i putnik otisnuti iz svojega otočkog utočišta, doslovno i preneseno, ususret simboličkom, ususret Drugom.⁹⁵

IV. ZAKLJUČAK

Pripovijest o Marku Polu u biografskoj fikciji Snežane Bukal gradi se oko antonomastički definiranih jezgri protagonistova životnog iskustva (Grad, *Libar*) kojima su zamijenjene one kanonizirane u općoj i književnoj historiografiji (Venecija, *Le divisement dou monde / Il Milione*). Između dvaju dijelova knjige (*Milion* i *Libar*) i dvaju pripovjednih glasova i pogleda, od kojih jedan pripada djetinjstvu u Korčuli, a drugi starosti u Veneciji, u nekoj bi se imaginarnoj transtekstualnoj kronologiji ili intertekstualnom makrotekstu, smjestio Polov *Divisement/Il Milione*, no o njemu u korčulanskoj biofikciji nema izravnog spomena. Biografski okvir (starost – djetinjstvo – starost) Bukalina *Miliona* tako kruži oko praznoga mjesta – elipse – u kojem “virtualno” prebiva zanijekan srednjovjekovni *Milione*, kao svojevrstan literarni i povijesni prototekst “u negativu”. Jedna je to od strategija repertoara⁹⁶ u tekstu biofikcije, koja

⁹⁴ Ključni ženski likovi iz Markovih sjećanja (Nona i Laura – majčina sestra) nadomjesne su figure odsutna majčinog lika.

⁹⁵ Termini “imaginarni” i “simbolički poredak” posuđeni su od Lacana. Usp. Lacan 1991: 235–247.

⁹⁶ Kategorija repertoara, uz kategorije “praznih mjesta” (*blankova*) i “negaciju”, dio je Iserove hermeneutičke teorije. Repertoar

se ovdje očituje kao izražena strukturno-semantička praznina ili negacija poznatog i očekivanog, koja priziva čitateljevo sudjelovanje. Čitatelj je, naime, potaknut da, uz pomoć vlastite kulturne enciklopedije,⁹⁷ popuni prazno mjesto te da ponuđenu fiktionalnu alternativu – mediteranski geografski, politički i biografski obzor *Miliona-Libra* – iščita na pozadini i u kontekstu srednjovjekovnog *Milionea*. U tom se intertekstualnom gibanju između prisutnog i odsutnog teksta opažaju različite strategije kojima biofiksijski tekst dekonstruirati, nadopisuje i preispisuje putopisni te osobito biografski kanon *autora-dictatora* iz *Divisamenta*. Pogotovo je naglašeno sustavno odo-maćivanje općepoznatih, a u tekstu tek posredno naznačenih, geografskih, kulturnih, vjerskih i drugih aspekata Polova života i djela. Posljedično, pripovjedna pozornost u Markovu *Milionu-Libru* premješta se s egzotične semiosfere Drugog na kulturno, jezično, vjerski i politički slojevit i hibridnu mediteransku semiosferu, zastupljenu i prikazanu sinegdohom otočkoga mikrokozma. Na tom presjecištu tekstova i tumačenja, kolektivnog i lokalnog, povijesnog i fiktionalnog, oblikuje se individualni identitet Bukalina Marka Pola: bježan, nestabilan, raslojen, poput geokulturnoga prostora kojemu pripada.

BIBLIOGRAFIJA

Andreose, Alvise 2015. "Marco Polo's Devisement dou monde and Franco-Italian tradition", *Francigena*, 1, str. 261–291.

Alvaro Barbieri e Alvise Andreose (ur.) 1999. *Il "Milione" veneto ms. CM 211 della Biblioteca Civica di Padova*, Marsilio, Venezia.

Arcangeli, Massimo 2007. *Lingua e identità*, Meltemi, Bologna.

Bagrow, Leo 1948. "The Maps from the Home Archives of the Descendants of a Friend of Marco Polo", *Imago Mundi*, 5, str. 3–13.

Bellonci, Maria 1990. "Nota introduttiva", u: Marco Polo, *Il Milione*, Mondadori, Milano, str. 37–42.

je, po toj teoriji, sastavljen od "svega što unutar teksta čini područje poznatog. To mogu biti reference na ranija djela, na društvena i povijesna pravila, ili na cjelokupnu kulturu iz koje je tekst proizišao, ukoliko, na ono što su praški strukturalisti nazivali 'izvantekstualnom zbiljom'" (Iser 1978: 69; prijevod moj). Ideja dinamične interakcije između čitatelja i teksta pretpostavlja, u Iserovoj teoriji, mjesta neodređenosti u tekstu: to su u prvom redu praznine, prekidi između različitih perspektiva kao konstitutivnih elemenata književnog teksta, koji se popunjavaju činom čitanja; zatim negacija koja se često provodi "očevidnom evokacijom i zatim negacijom poznatoga. Ono što u početku izgleda kao afirmacija naših pretpostavki vodi nas na takav način da ih mi sami odbacujemo, nastojeći nas pripremiti za određenu reorijentaciju" (Iser 2003: 155). Krajnji cilj tekstualnih strategija bio bi, smatra Iser, očitovati ono što je blisko i poznato.

⁹⁷ U smislu u kojem Eco definira enciklopediju kao potencijalni repertoar znanja i interpretacija, usp. Eco 1984: 111.

Bertolucci Pizzorusso, Valeria 2011. *Scritture di viaggio. Relazioni di viaggiatori ed altre testimonianze letterarie e documentarie*, Aracne, Roma.

Buisine, André 1991. "Biofictions", *Révue des sciences humaines*, 4-224, str. 7–13.

Bukal, Snežana 2006. *Milion*, Libar Marka Pola, Meandar, Zagreb.

Bertolucci Pizzorusso, Valeria 1977. "Enunciazione e produzione del testo nel *Milione*", *Studi Mediolatini e Volgari*, 25, str. 5–43.

Bertolucci Pizzorusso, Valeria 2011. *Scritture di viaggio. Relazioni di viaggiatori e altre testimonianze letterarie e documentarie*, Aracne Editrice, Roma.

Bologna, Corrado 1987. "La letteratura dell'Italia settentrionale nel Duecento", u: Asor Rosa, Alberto (ur.) *Letteratura italiana, Storia e geografia, vol. I, L'età medievale*, Einaudi, Torino, str. 101–188.

Brotton, Jerry 2013. *A History of the World in Twelve Maps*, Penguin, New York.

Burgio, Eugenio 2005. "Marco Polo e gli 'idolatri'", u: *Le voci del Medioevo. Testi, immagini, tradizioni*, ur. N. Pasero, S. Barillari, Edizioni dell'Orso, Alessandria, str. 31–62.

Burgio, Eugenio; Eusebi, Mario 2008. "Per una nuova edizione del *Milione*", u: *I viaggi del Milione: itinerari testuali, vettori di trasmissione e metamorfosi del Devisement du monde di Marco Polo e Rustichello da Pisa nella pluralità delle attestazioni*, Telemedia, Roma, str. 17–48.

Castellana, Riccardo 2015. "La biofiction. Teoria, storia, problemi", *Allegoria*, 70-71/3, str. 67–97.

Carrasosa, Denise 2014. "Pós-colonialidade, pós-escravismo, bioficção e con(tra)temporaneidade", *Estudos de Literatura Brasileira Contemporânea*, 44, str. 105–124.

Ciccuto, Marcello 1991. "Storia e mito del *Milione*", *Lettere Italiane*, 43/2, str. 153–170.

Ciccuto, Marcello 1987. "La crociata immaginaria di Marco Polo", *Italianistica: Rivista di letteratura italiana*, 2-16, str. 221–233.

Ciggaar, Krijna Nelly 1996. *Western travellers to Constantinople: the West and Byzantium, 962–1204: cultural and political relations*, E. J. Brill, Leiden, New York.

Collura, Alessio 2016. "Il sunt si biaux que c'en est une mervoie a voir". Zoologie e teratologie nel *Devisement dou monde*", *Ticentre*, 5, str. 287–336.

Conte, Silvia (ur.) 2008. *I viaggi del Milione: itinerari testuali, vettori di trasmissione e metamorfosi del Devisement du monde di Marco Polo e Rustichello da Pisa nella pluralità delle attestazioni*, Telemedia, Roma.

Cooperman, Robert 1989. "Marco Millions: O'Neill's Other Comedy", *The Eugene O'Neill Review*, 2-13, str. 36–44.

Della Vale, Valeria 1990. "La fortuna del *Milione*, Storia dei manoscritti e delle edizioni a stampa del *Milione*, Maria Bellonci e il *Milione*", u: Marco Polo, *Il Milione*, prev. Maria Bellonci, Mondadori, Milano, str. 13–16; 17–20; 25–33.

Doležel, Lubomír 1998. "Possible Worlds of Fiction and History", *New Literary History*, 4-29, str. 785–809.

Doležel, Lubomír 1998. *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*, Johns Hopkins University Press, Baltimore – London.

Doležel, Lubomír 2010. *Possible Worlds of Fiction and History: The Postmodern Stage*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Depolo, Vladimir 1995. "Porijeklo obitelji Polo i njezine veze s Korčulom", u: *Marko Polo i istočni Jadran u 13. stoljeću*, Zbornik radova znanstvenog skupa, Korčula 4. – 7. listopada, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 89–96.

Donn-Byrne, Brian Oswald 1921. *Messer Marco Polo*, Library of Alexandria.

Eco, Umberto 1985. "Il Milione: descrivere l'ignoto", u: *Sugli specchi e altri saggi*, Bompiani, Milano, str. 61–66.

Edson, Evelyn 2007. *The World Map, 1300–1492: The Persistence of Tradition and Transformation*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Ferrari, Monica; Piseri Federico (ur.) 2013. *Scolarizzazione e alfabetizzazione nel Medioevo italiano*, URL: http://rm.univr.it/repertorio/rm_ferrari_piseri_scolarizzazione_e_alfabetizzazione_nel_medioevo_italiano.html. Pristup: 7. studenog 2019.

Filippi, Živan 1995. "Marko Polo u književnim djelima", u: *O humanizmu i renesansi u Dubrovniku*, Dubrovnik, 4-6, str. 31–48.

Foretić, Vinko 1980. "Korčula u domaćim i međunarodnim relacijama", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 1-22, str. 107–119.

Frova, Carla (ur.) 2005. *Istruzione e educazione nel Medioevo*, URL: <http://www.rm.unina.it/didattica/fonti/frova/sez6/intro.htm>. Pristup: 1. listopada 2019.

Gaunt, Simon 2013. *Marco Polo's Le Devisement Du Monde: Narrative Voice, Language and Diversity*, Brewer, Cambridge.

Gaunt, Simon 2014. "La 'contaminazione originale' del testo medievale: l'esempio del Devisement du Monde", *Critica del testo*, 3–17.

Gefen, Alexandre 2004. *Le Genre des noms: la bio-fiction dans la littérature française contemporaine*, u: *Le roman français au tournant du XXIe siècle*, ur. M. Dambre, A. Mura-Brunel i B. Blanckeman, Presses Sorbonne Nouvelle, Paris, str. 305–319.

Genette, Gérard [1972] 1980. *Narrative Discourse. An Essay in Method*, prev. Jane E. Lewin, Cornell University Press, Ithaca-New York.

Girardi, Raffaele 2011. "Rappresentazioni dell'infedele: i giardini orientali dell'Eden fra cronaca e novella", *Italianistica*, 1-40, str. 51–71.

Gourevitch, Aaron 1993. "L'individualité au Moyen Age: Le cas d'Opicinus de Canistris", *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 5-48, str. 1263–1280.

Haeger, John W. 1978. "Marco Polo in China? Problems with internal evidence", *Bulletin of Sung and Yüan Studies*, 14, str. 22–30.

Harding, Catherine 1998. "Opening to God: The Cosmographical Diagrams of Opicinus de Canistris", *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 1-61, str. 18–39.

Horvat, Jasna 2012. *Vilikon*, Ljevak, Zagreb.

Horvat, Jasna 2016. *Vilijun*, Ljevak, Zagreb.

Hudson, G. F. 1954. "Marco Polo", *The Geographical Journal*, 3-120, str. 299–311.

Hutcheon, Linda [1988] 1989. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Routledge, New York – London.

Alessandro Iovinelli 2004. *L'autore e il personaggio: l'opera metabiografica nella narrativa italiana degli ultimi trent'anni*, Rubbettino, Soveria Mannelli.

Iser, Wolfgang 1978. *The Act of Reading: a Theory of Aesthetic Response*, Johns Hopkins University Press, Baltimore – London.

Iser, Wolfgang [1972] 2002. "Proces čitanja. Jedan fenomenološki pristup", u: *Nova čitanja. Poststrukturalistička čitanka*, ur. Z. Lešić, Buybook, Sarajevo, str. 141–158.

Jackson, Peter 1998. "Marco Polo and His 'Travels'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 1-61, str. 82–101.

Janeković Römer, Zdenka 2005. "Marko Polo i Korčula", *Gordogan*, 6, str. 12–14.

Jung, Carl Gustav 2015. *The Solar Myths and Opicinus de Canistris: Notes of the Seminar given at Eranos in 1943*, Riccardo Bernardini Gian Piero Quaglini Augusto Romano (ur.), Daimon Verlag, Zürich.

Krešić, Miljenko 2016. "Vjerske prilike u Humskoj zemlji (Stonu i Rātu) u srednjem vijeku", *Hercegovina*, 2, str. 65–94.

Lacan, Jacques 1991. "Introduction of the big Other", u: *The seminar of Jacques Lacan*, ur. Jacques-Alain Miller: *The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis 1954–1955*, knjiga II, prev. Sylvana Tomaselli, W.W. Norton & Company, New York–London, str. 235–247.

Lackey, Michael 2016. "Locating and Defining the Bio in Biofiction", *Auto/Biography Studies*, 1-31, str. 3–10.

Lackey, Michael 2017. "Introduction: A narrative space of its own", u: *Biographical Fiction. A Reader*, ur. M. Lackey, Bloomsbury, New York, London i dr., str. 1–15.

Larner, John 1999. *Marco Polo and the Discovery of the World*, Yale University Press, New Haven–London.

Latini, Brunetto 2007. *Tresor*, ur. P. G. Beltrami i dr., Einuadi, Torino.

Lazzarini, Lino 1958. "Sulla cultura e la civiltà veneziana del Trecento", *Lettere Italiane*, 1-10, str. 60–77.

Leerssen, Joep 2009. "Odjeci i slike o stranom prostoru", u: *Kako vidimo strane zemlje*, ur. D. Dukić i dr., Srednja Europa, Zagreb, str. 83–97.

Le Goff, Jacques [1957] 1985. *Gli intellettuali nel Medioevo*, prev. Cesare Giardini, Mondadori, Milano.

Lincoln, Bruce 2006. "An Early Moment in the Discourse of 'Terrorism': Reflections on a Tale from Marco Polo", *Comparative Studies in Society and History*, 2-48, str. 242–259.

Lotman, Jurij M. 1990. "The Notion of Boundary", u: *Universe of Mind: A Semiotic Theory of Culture*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.

2017. [II] *Lucidario bergamasco*, Biblioteca di Carte Romanze, Ledizioni LediPublishing, Milano.

Mandžuka, Zlatko 2013. *Demystifying the Odyssey*, AuthorHouse, London.

Manganelli, Giorgio 1981. "Marco Polo", u: *Angosce di stile*, Rizzoli, Milano.

Manganelli, Giorgio [1974] 1997. "Marco Polo", u: *Le interviste impossibili*, Adelphi, Milano.

Margolin, Uri 1989. "Structuralist approaches to character in narrative: The state of art", *Semiotica*, 1/2-75, str. 1–24.

Matijević Sokol, Mirjana 2002. *Toma arhidakon i njegovo djelo*, Naklada Slap, Zagreb.

Meyer, Michel; Carrilho, Manuel Maria; Timmermans, Benoit 2008. *Povijest retorike od Grka do naših dana*, Disput, Zagreb.

McHale, Brian 1987. *Postmodernist fiction*, Routledge, London – New York.

Middeke, Martin [1999] 2017. "Biofictions: The Rewriting of Romantic Lives in Contemporary Fiction and

Drama", u: *Biographical Fiction. A Reader*, ur. M. Lackey, Bloomsbury, New York, London i dr., str. 313–328.

Nünning, Ansgar 2017. "Fictional Metabiographies and Metaurobiographies: Towards a Definition, Typology and Analysis of Self-Reflexive Hybrid Metegenres", u: *Biographical Fiction. A Reader*, ur. M. Lackey, Bloomsbury, New York, London i dr., str. 363–379.

Olschki, Leonardo [1957] 1978. *L'Asia di Marco Polo*, Leo S. Olschki, Firenze.

Olshin, Benjamin B. 2014. *The Mysteries of the Marco Polo Maps*, The University of Chicago Press, Chicago.

Ostilio Rossi, Piero 2014. "Dross-mapping. Le Terre dei Mostri", u: *Il territorio degli scarti e dei rifiuti*, RECYCLE ITALY, ur. R. Pavia, R. Secchi, C. Gasparrini, Aracne, Roma, str. 34–45.

Pasini, Uroš 1989. "Da li je Odisej ulazio u Jadran", *Latina et Graeca*, 33, str. 17–23.

Pavešković, Anđelko 1998. "Putopisac Mako Polo", *Poljica*, 23, str. 38–66.

Peternai Andrić, Kristina 2014. "Zašto zadržati vlastito ime? Neki pristupi subjektu i imenu u diskurzu Gillesa Deleuzea i Félix-a Guattarija", *Fluminensia*, 1-26, str. 119–131.

Polo, Marco 1847. *I viaggi di Marco Polo veneziano, tradotti per la prima volta dall'originale francese, e corredati d'illustrazioni e di documenti da Vincenzo Lazari; pubblicati per cura di Lodovico Pasini*, ur. Pietro Naratovich, Venezia.

Polo, Marco 1990. *Il Milione*, prev. Maria Bellonci, Mondadori, Milano.

Polo, Marko 2004. *Milion. Putovanja Marka Pola*, prev. Borivoj Maksimović, Marjan tisak, Split.

Puljiz-Šostik, Željana 2015. *Marco Polo i njegov Le divisement dou monde (Opis svijeta): Fikcija i fakcija u književnoj historiografiji*, doktorska disertacija, URL: https://bib.irb.hr/datoteka/753305.MARCO_POLO_I_NJEGOV_LE_DIVISIMENT_DOU_MONDE_OPIS_SVIJETA.pdf. Pristup: 15. kolovoza 2019.

Ramusio, Giovanni Battista [1559] 1978–1979. "I Viaggi di Messer Marco Polo", u: *Navigazioni et viaggi*, Einaudi, Torino. URL: https://www.liberliber.it/mediateca/libri/r/ramusio/navigazioni_e_viaggi/pdf/naviga_p.pdf. Pristup: 10. rujna 2019.

Robecchi, Marco 2017. "Studio introduttivo", u: *Il Lucidario bergamasco*, Biblioteca di Carte Romanze, Ledi zioni LediPublishing, Milano, str. 7–155.

Salomon, Richard G. 1953. "A Newly Discovered Manuscript of Opicinus de Canistris: A Preliminary Report", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 2-16, str. 45–57.

Santoliquido, Vito 2015. "I segmenti storico-militari nel Divisement dou monde di Marco Polo: analisi morfologica", *Quaderni veneti*, 2-4, str. 157–187.

Schabert, Ina 2017. "Fictional Biography, Factual Biography, and their Contamination", u: *Biographical Fiction. A Reader*, ur. M. Lackey, Bloomsbury, New York, London i dr., str. 284–298.

Smith, Madeline C.; Eaton, Richard 1991. "More Roads to Xanadu", *The Eugene O'Neill Review*, 1-15, str. 27–39.

Sanzel, Franz [1982] 1992. "Pripovjedni tekst u prvom i pripovjedni tekst u trećem licu", u: *Suvremena teorija pripovijedanja*, ur. V. Biti, Globus, Zagreb, str. 178–200.

Strabon 1960. *The Geography of Strabo*, vol. I, prev. Horace Leonard Jones, Harvard University Press.

Šoljan, Antun 1976. "Rustichello", u: *Čitanje Ovidijevih Metamorfoza / Rustichello*, Biblioteka, Zagreb.

Todorov, Tzvetan [2008] 2009. *Strah od barbara. S onu stranu sukoba civilizacija*, prev. Ivana Franić, TIM Press, Zagreb.

Toma, Arhiđakon 1960. *Kronika*, prev. Vladimir Rismondo, Izdanja muzeja grada Splita, Split.

Tucci, Giuseppe 1954. "Marco Polo", *East and West*, 1-5, str. 5–14.

Tyerman, C. J. 1982. "Marino Sanudo Torsello and the Lost Crusade: Lobbying in the Fourteenth Century The Alexander Prize Essay", *Transactions of the Royal Historical Society*, 32, str. 57–73.

Uebel, Michael 2018. *The "Mad" Art of Opicinus de Canistris: Modern Topographies of the Soul*. URL: https://www.researchgate.net/publication/329178288_The_Mad_Art_of_Opicinus_de_Canistris_Modern_Topographies_of_the_Soul. Pristup: 15. prosinca 2019.

Vannucci, Valentina 2011. "Canone e biofiction. I soggetti della storia e i nuovi mondi letterari", u: *Altri canoni / canoni altri: pluralismo e studi letterari*, ur. Ornella De Zordo i Fiorenzo Fantaccini, Firenze University Press, Firenze, str. 125–151.

Vicentini, Enrico 1994. "Il Milione di Marco Polo come portolano", *Italica*, 2-71, str. 145–152.

Villanti, Nicolò 2018. "Maestri di scuola a Ragusa (Dubrovnik) nel Medioevo, 1300–1450", *Dubrovnik annuals*, 22, str. 7–50.

Vujanović, Branko 2008. *Lucidar Marka Pola*, Denona, Zagreb.

White, Hayden 1975. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*, Johns Hopkins University, Baltimore & London.

Whittington, Karl 2012. "Experimenting with Opicinus de Canistris (1296–ca. 1354)", *Gesta*, 2-51, str. 147–173.

Yule, Henry 1993. "Introduction", u: *The Travels of Marco Polo: The Complete Yule-Cordier Edition*, Dover Publications, New York, str. 71–76.

Zlatar, Andrea 1991. "Knjiga nad knjigama (Srednjovjekovna književnost između zbornika i sume)", *Književna smotra*, 23, str. 17–25.

Zumthor, Paul 1984. "The Text and the Voice", prev. Marilyn C. Engelhardt, *New Literary History*, 1-16, str. 67–92.

Zurla, Placido 1818–1819. *Di Marco Polo e degli altri viaggiatori veneziani più illustri*, Fuchs, Venezia.

SUMMARY

A BOOK OF INSULAR MARVELS: KORČULA'S THE MILLION BY MARCO POLO IN SNEŽANA BUKAL'S BIOFICTION

The Million, a Book by Marco Polo by Snežana Bukal, a text compiled from Polo's memoirs and didactic "epistles" to his grandson Florian in the first part of the book ("Libar"), and from journal notes composed during his childhood in Korčula in the second part ("Milion"), is an alternative biographic history, recognized by recent literary-historical and genealogical studies as "biofiction". Among the familiar transpositions of biographic material related to the

historical Marco Polo, a Venetian merchant, traveller and a (co)-author of a famous booklet known under several different names, of which *Il Milione* is the most widespread in the Italian tradition, Bukal's *The Million* stands out for its transgeneric complexity and for its project of systematic alienation of the familiar, in the text merely referenced geographical, cultural, religious and other aspects of Polo's life and times. Consequently, the narrative focus of Korčula's *Milione-Libro* shifts from an exotic semiosphere of the Other to a cultural, linguistic, religious and political layered and hybrid Mediterranean semiosphere,

represented by a synecdoche of the insular microcosm. Constructing in his memorialist-didactic monologue a network of intertextual and intersemiotic reminiscences (of which pride of place belongs to the cognitive function of the medieval cartography), the protagonist of the Korčula biofiction calls for a sustained reexamination of commonplace notions, cultural, historical and ideological stereotypes.

Key words: Marco Polo, Snežana Bukal, biofiction, transgeneric, domestication of alterity, Mediterranean semiosphere